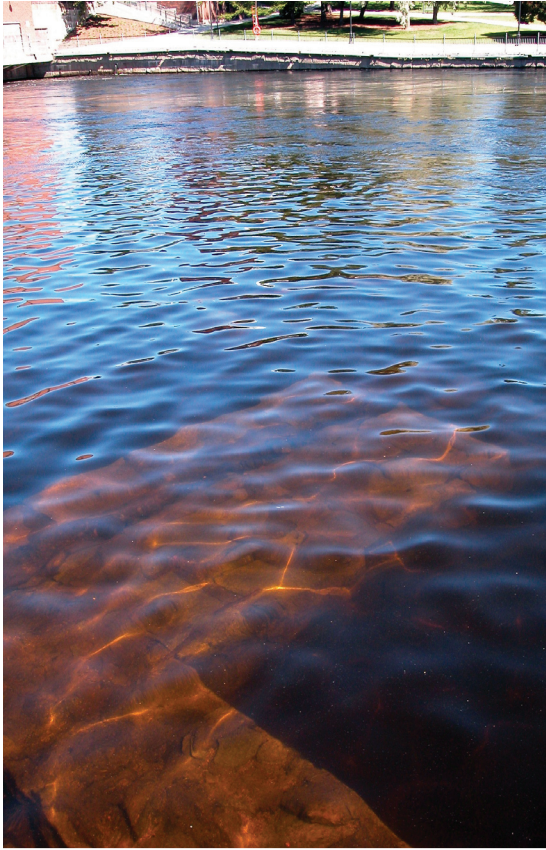

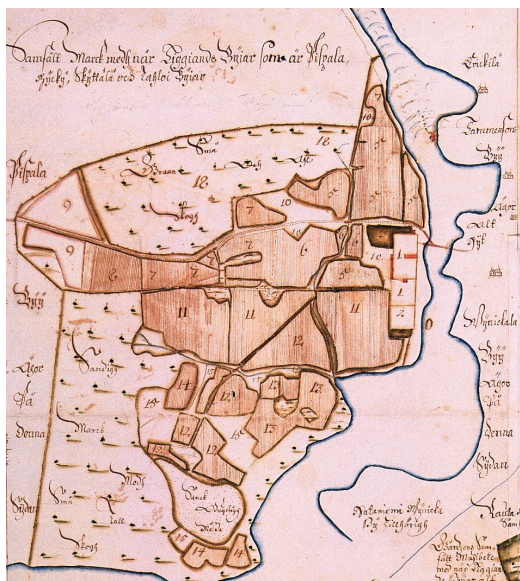
tampere kirjastonpuisto

Arkeologinen
inventointi
2008

Kalle Luoto

Pirkanmaan maakuntamuseo
Kulttuuriympäristöyksikkö
2008

Tampereen Kirjastonpuiston arkeologinen inventointi 2008

Kalle Luoto

Pirkanmaan maakuntamuseo
Kulttuuriympäristöyksikkö
2008

PIRKANMAAN MAAKUNTAMUSEO

**Tampere, Kirjastonpuisto
arkeologinen inventointi 2008**

FM Kalle Luoto

2008

Kulttuuriympäristöyksikkö/

Pirkanmaan maakuntamuseo

Sisällysluettelo

SISÄLLYSLUETTELO	2
LUETTELO TUTKIMUKSEN KARTOISTA	4
INVENTOINTIALUEEN PERUSTIEDOT	6
1. JOHDANTO	9
2. INVENTOINNIN TAUSTA	10
3. ALUEEN MAASTO	10
4. HISTORIALLINEN TAUSTA	10
5. KÄYTETYT MENETELMÄT	11
6. INVENTOINTIKOhteet ja havainnot	12
ESIHISTORIALLINEN AIKA	12
<i>Kivikausi</i>	12
<i>Rautakausi</i>	12
HISTORIALLINEN AIKA	13
<i>Kulkureitit ja Tammerkosken silta</i>	13
<i>Kosken kylä</i>	14
<i>Markkinapaikka</i>	16
<i>Tammerkosken kartano</i>	16
<i>Kalastamot</i>	18
<i>Myllyt</i>	19
TAMPEREEN KAUPUNKI (1799 -)	19
TEOLLISUUSLAITOKSET	19
<i>Paperitehdas</i>	21
<i>Sähkölaitos</i>	21
KOSKIPUISTON PERUSTAMINEN	23
7. YHTEENVETO	24
8. INVENTOINTIKOhteet	26
8.1. KIINTEÄ MUINAISJÄÄNNÖS	26
TAMMERKOSKI (KOSKI) – MUINAISJÄÄNNÖSKOMPLEKSI – HISTORIALLINEN AIKA	26
8.2. MUUT INVENTOINTIKOhteet	31

SÄHKÖLAITOS – TEOLLISUUSHISTORIALLINEN – HISTORIALLINEN AIKA (1800- JA 1900-LUVUN VAIHDE)	31
PAPERITEHDAS – TEOLLISUUSHISTORIALLINEN – HISTORIALLINEN AIKA (1700 JA 1800- LUVUN VAIHDE)	35
TAMMERKOSKI 2– TEOLLISUUSHISTORIALLINEN – HISTORIALLINEN AIKA	38
<i>Kuvia havaintokohteesta Tammerkoski 2</i>	41
9. LÄHTEET:	45
<i>Internet:</i>	45
<i>Kirjallisuus:</i>	45
10. LIITE 1: DIGITAALIVALOKUVALUETTELO	46

Luettelo tutkimuksen kartoista

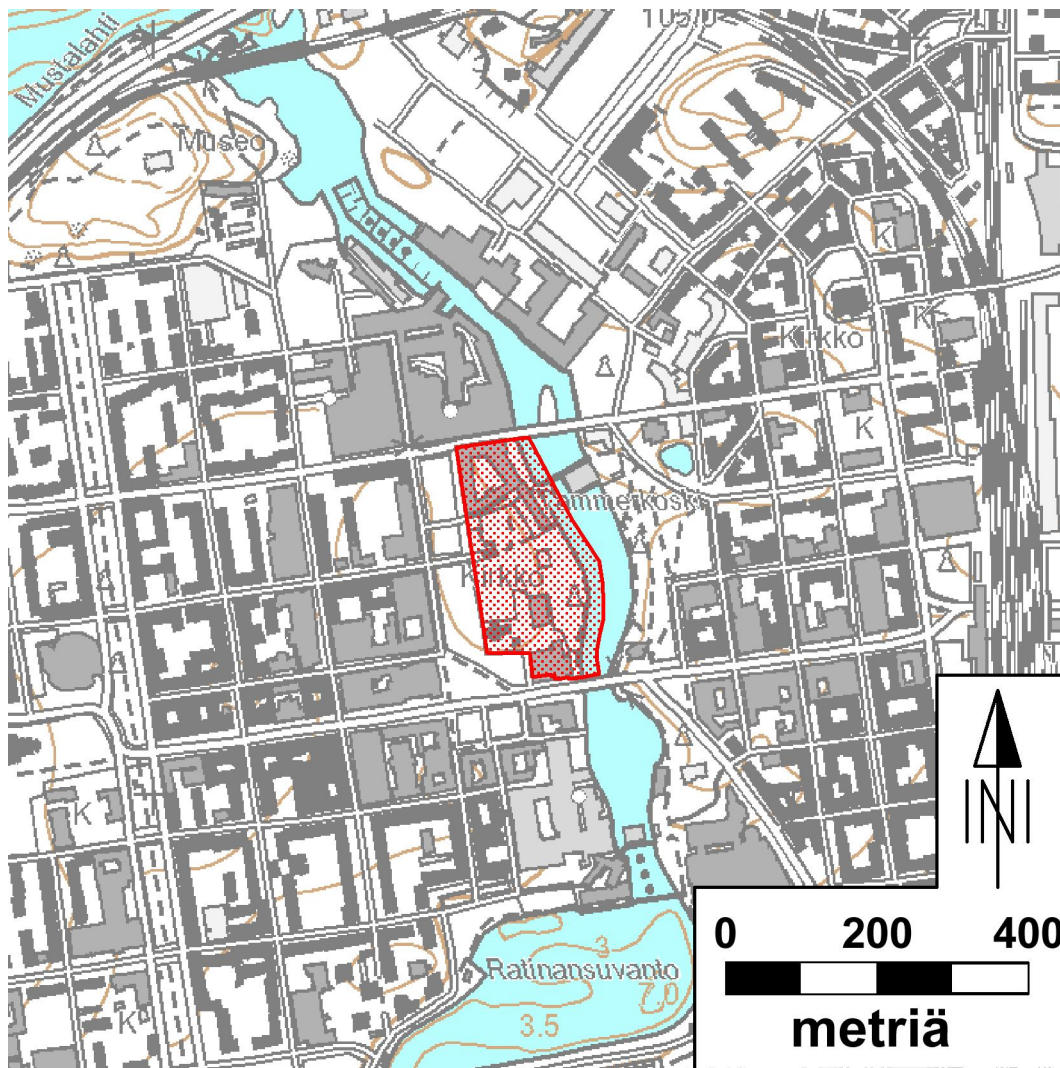
- Kartta 1. Kartta inventointialueesta. Peruskarttaotteen suurennos. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Lisäykset peruskarttaan: Kalle Luoto. Mittakaava 1: 10 000. _____ 7
- Kartta 2. Kartta Inventointialueen sijainnista. Pohjakartta: Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnot: Kalle Luoto 2008. Mittakaava 1: 2000. _____ 8
- Kartta 3. Kartta inventoinnin perusteella rajatusta muinaisjäännösalueesta Tammerkoski (Koski). Peruskarttaotteen suurennos. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Lisäykset peruskarttaan: Kalle Luoto. Mittakaava 1: 10 000. _____ 28
- Kartta 4. Kartta muinaisjäännösalue "Tammerkoski (Koski)" sijainnista. Pohjakarttana Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnot on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 2000. _____ 29
- Kartta 5. Kartta Tammerkosken kartanon tonttimaan sijainnista. Kartanon tonttimaan raja-
rajaus on tehty Olof Mörthin vuonna 1696 laatiman kartan perusteella. Pohjakarttana Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnot on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 2000. _____ 30
- Kartta 6. Sähkölaitoksen oletettu sijainti. Peruskarttaotteen suurennos. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Lisäykset peruskarttaan: Kalle Luoto. Mittakaava 1: 10000. _____ 33
- Kartta 7. Kartta sähkölaitoksen oletetusta sijainnista. Pohjakarttana Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnot on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 2000. _____ 34
- Kartta 8. Paperitehtaan oletettu sijainti. Peruskarttaotteen suurennos. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Mittakaava 1: 10000. Lisäykset peruskarttaan: Kalle Luoto. _____ 36
- Kartta 9. Kartta paperitehtaan oletetusta sijainnista. Pohjakarttana Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnot on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 2000. _____ 37

Kartta 10. Kartta inventoinnissa havaittujen vedenalaisten rakenteiden sijainnista Tammerkossessa. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Mittakaava 1: 10000. Karttamerkinnot on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 10000. _____ 39

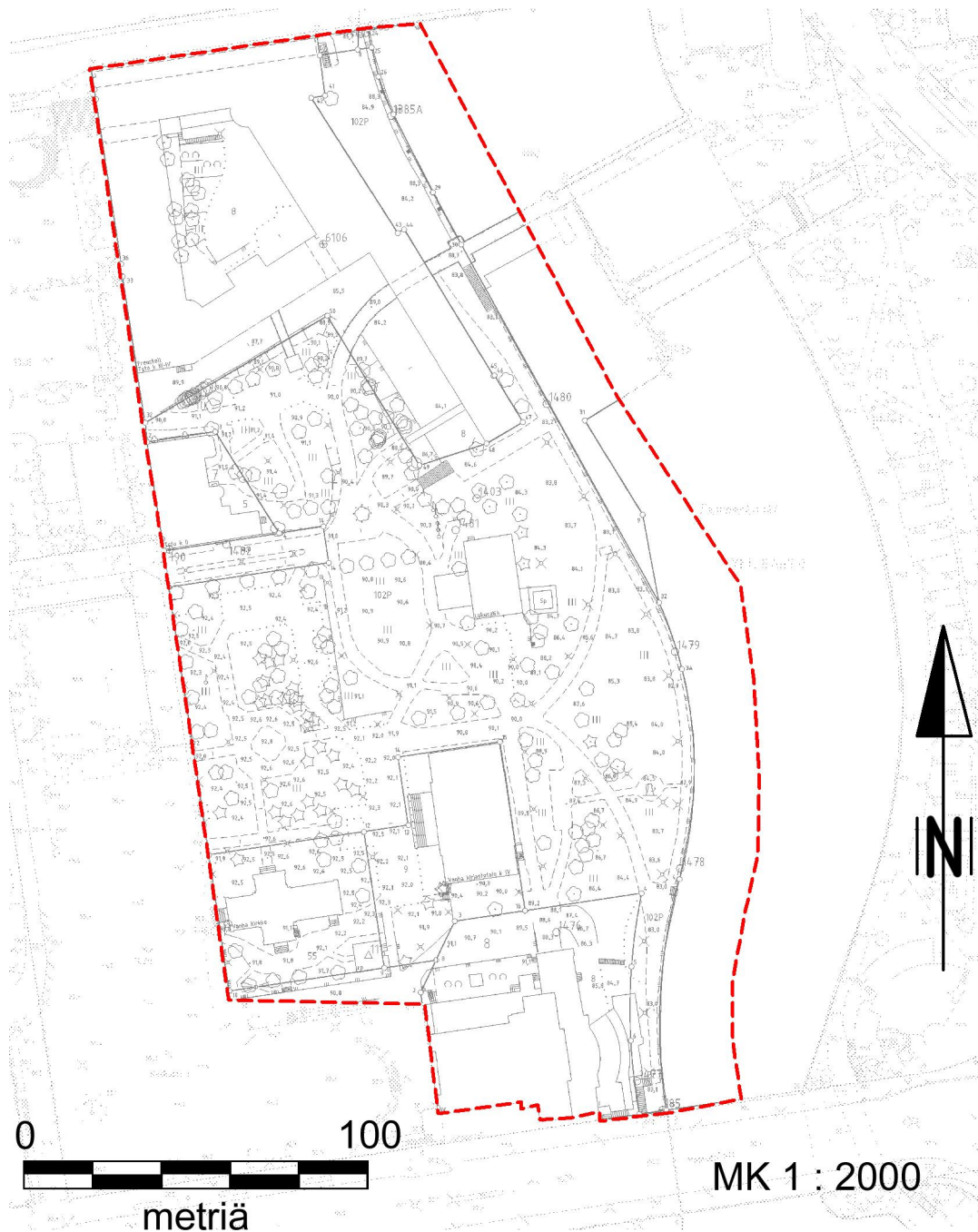
Kartta 11. Kartta inventoinnissa havaittujen vedenalaisten rakenteiden sijainnista Tammerkossessa. Pohjakarttana Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnot on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 2000. _____ 40

Inventointialueen perustiedot

Kunta:	Tampere	Kylä:	II kaupunginosa
Sijainti:	PK 212309 Tampere X: 6821 140 – 6821 470, Y: 2487 390 – 2487 570, Z: n. 83 – 92 m mpy. P: 6825 396 - 6825 718, I: 3327 655 - 3327 850		
Aiemmat löydöt:	Keskentekoinen kourutaltoa (Kansallismuseon kokoelmat, KM 3596) Kivikirves (Tampereen tyttölyseon kokoelmat, O II M 2) Poikkikirves (Tampereen tyttölyseon kokoelmat, O II M 3)		
Inventointilöydöt:	-		
Tutkimukset:	Inventointi 1971-1972 (Räty): Irtolöytö n:o 33 (tuhoutunut kivikautinen asuinpaikka) Inventointi 1994: (Nurminen & Rajala) Tampereen kaupungin inventointi 1994, kohde 68 (Tampere, Tammerkoski)		
Kiinteistötiedot:	837-102-9903-0 Tampere/ II Kaupunginosan puistot		
Sijainti ja maasto:	Kirjastonpuisto sijaitsee Tampereen ydinkeskustassa Keskustorin koillispuolella. Pitkänomainen puisto rajoittuu länsireunaltaan keskustoriin ja itäreunaltaan Tammerkoskeen. Pohjoisessa aluetta rajaa entinen Frenckellin tehdasalue ja etelässä Tampereen Teatteri ja Vanha kirkko. Kirjastonpuisto on osa valtakunnallisesti merkittävää kansallismaisemaa.		
Inventointialueen kuvaus:	Kirjastonpuiston alueella on oletettavasti ainakin osittain säilynyt historiallisen ajan muinaisjäännöskompleksi, johon kuuluu kylätontti, kartano ja markkinapaikka. Edellisten lisäksi Tammerkoskessa on sijainnut useita myllyjä ja kalastamoita historiallisella ajalla. Kirjastonpuiston alueella on sijainnut laajan alueen liikenteellinen keskus, jonka alueella on kulkenut maakunnallisesti merkittävä tie. Muistona tästä tiestä saattaa Tammerkoskessa Hämeensillan pohjoispuolella olla jäänteitä tiehen kuuluneesta sillasta. Teollistumisen alkuvaiheessa Tampereen kaupungin ydinalue sijaitsi inventointialueella ja sen välittömässä läheisyydessä. Useat teollisuus- ja tuotantolaitokset sijoituivat Tammerkosken ranta-alueelle. Kirjastonpuistossa ja sen välittömässä läheisyydessä on sijainnut tuotantolaitoksia, joilla on oma merkityksensä Tampereen kaupungin historiassa.		
Laajuus:	n. 4 hehtaaria		
Havainto- mahdollisuudet:	Alue oli rakennuksin ympäröityä puistoa.		
Tiedossa olevat maankäyttö- suunnitelmat:	Kirjastonpuiston kunnostus v. 2009 - 2010		
Koekuopat:	Ei koekuoppia		
Pintapoitinta:	Ei pintapoitintaa		
Kirjallisuus:	Donner, Julia 2005. <i>Koskimaiseman puistot. Koskipuiston ja Kirjastonpuiston historiallinen selvitys</i> (toim. Ranja Hautamäki). Tampereen kaupunki/Vihersuunnittelu. Hirsijärvi, Kyllikki 1946. Kotielämää Tampereella 1800-luvun jälkipuoliskolla. <i>Tampere, tutkimuksia ja kuvauksia</i> III. <i>Tampereen historiallisen seuran julkaisuja</i> VII. Tampere 1946. Nurminen, Teija & Rajala, Ulla 1994. Tampereen kaupungin inventointi 1994. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto. Rasila, Viljo 1988. Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. <i>Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua</i> (P. Alhonen, U. Salo, S. Suvanto & V. Rasila). Tampere, 315 - 735. Räty, Jouko 1971-1972. <i>Tampereen muinaisjäännökset. Tampereen alueen, paitsi Teiskon kaupunginosa, inventointi</i> . Museovirasto, esihistorian toimisto. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto. Salo, Unto 1988. <i>Tampereen historia I, vaiheet ennen 1840 lukua</i> (Santamäki L, Alhonen P., Salo U., Suvanto S., Rasila, V.). Tampere 53 -160. Suvanto, Seppo 1988. Talonpoikaisten Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. Teoksessa: <i>Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua</i> (P. Alhonen, U. Salo, S. Suvanto & V. Rasila). Tampere, 163-313). Suvanto, Seppo 1973. Satakunnan historia III. Keskiäika. Pori.		

Kartta 1. Kartta inventointialueesta. Peruskarttaotteen suurennos. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Lisäykset peruskarttaan: Kalle Luoto. Mittakaava 1: 10 000.

Kartta 2. Kartta Inventointialueen sijainnista. Pohjakartta: Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnyt: Kalle Luoto 2008. Mittakaava 1: 2000.

1. Johdanto

Pirkanmaan maakuntamuseo suoritti arkeologisen inventoinnin Tampereen keskustassa sijaitsevan Kirjastonpuiston alueella kesällä 2008. Tutkimus suoritettiin, koska puistoa on suunniteltu kunnostettavaksi vuosien 2009 ja 2010 aikana. Alueella on arveltu sijaitsevan historiallisen ajan muinaisjäännöskohteita, joita ei ole aiemmin paikannettu. Suoritettu muinaisjäännösinventointi koostui kartta-analyysistä ja maastotöistä. Inventoidun alueen laajuus oli noin 3,8 hehtaaria, josta merkittävä osa oli nykyisten rakennusten peittämää. Kuitenkin puiston keskeiset osat, joissa saattaa sijaita muinaisjäännöskohteita, ovat osittain säästyneet massiiviselta rakentamiselta.

Inventoinnissa paikannettiin karttamateriaalin, paikallishistorioiden sekä maastohavaintojen perusteella alustavasti alueen mahdollisesti säilyneet muinaisjäännökset, kuten historiallinen Kosken kylä, Tammerkosken markkinapaikka, Tammerkosken kartano ja alueen varhaiset teollisuushistorialliset kohteet. Varhaisin alueen kartta on Tammerkosken kartanoa 1600-luvun lopulla kuvaava kartta.

Työn pohjana käytettiin Ulla Donnerin vuonna 2005 laatimaa Koskipuiston ja Kirjastonpuiston historiallisen selvitystä. Lisäksi työssä oli apuna Tampereen kaupungin suunnittelupalveluiden toimittamaa historiallista karttamateriaalia. Tämän selvitystyön perusteella on tarkoitus arvioida kunnostussuunnitelman vaikutukset alueen kulttuuriperintöön ja mahdollisten arkeologisten jatkotoimenpiteiden tarve.

Inventoinnin suoritti kesällä 2008 Pirkanmaan maakuntamuseon tutkija FM Kalle Luoto. Inventoinnin kustansi Tampereen kaupunki (1633 euroa + alv).

2. Inventoinnin tausta

Tampereen Kirjastonpuistoa on suunniteltu kunnostettavaksi vuosina 2009 ja 2010. Kunnostustyö on osa laajempaa kosken alueen viheralueiden peruskorjaushanketta. Keväällä 2008 toimitettiin Pirkanmaan maakuntamuseolle lausuntopyyntö Kirjastonpuiston yleissuunnitelman luonnoksesta, jonka johdosta kirjastonpuiston alueella tehtiin kesällä 2008 arkeologinen inventointi.

Inventointi suoritettiin, koska alueen arkeologista kulttuuriperintöä ei ole aiemmin selvitetty. Kirjastonpuiston kunnostuksen suunnittelun yhteydessä on laadittu selvitys puiston historiallisista vaiheista ja nykytilasta (Donner 2005). Tästä syystä tässä selvityksessä ei tarkastella puiston historiallisia vaiheita ja muodostumista 1800-luvun alun apteekkarin lääkepuutarhasta nykyiseksi kaupunkipuistoksi.

3. Alueen maasto

Kirjastonpuisto sijaitsee Tampereen ydinkeskustassa. Muodoltaan pitkänomainen puisto rajoittuu länsireunastaan keskustoriin, itäreunaltaan Tammerkoskeen, pohjoisesta Frencckellin tehdasalueeseen ja etelässä Keskustorin vanhaan kirkkoon ja Tampereen teatterin rakennuksiin. Kirjastonpuisto on osa valtakunnallisesti merkittävää kansallismaisemaa. Puiston alueelle keskittyy suuri määrä Tampereen historiaa. Nykyään puistossa ja sen ympäristössä on havaittavissa kulttuurihistoriallista perintöä, jonka maanpinnalle näkyvät varhaisimmat piirteet voidaan ajoittaa 1800-luvulle (mm. Donner 2005: 3, 48).

Inventointialueen itäpuolella virtaava Tammerkoski yhdistää Näsijärven ja Pyhäjärven vedet. Kosken putoamiskorkeus on noin 18 m (Tampereen kaupunki, suunnittelupalvelut 2008). Luonnontilassa Tammerkoski oli kivikkoinen ja huomattavasti nykyistä koskea leveämpi. Näsi- ja Pyhäjärven välinen harjujakso ja sen puhkaisema Tammerkoski muodostavat maanteiden ja vesireittien solmukohdan, jonka alueella on liikkunut ihmisiä jo pitkään. Harjujakso muodostaa useiden kymmenien kilometrien matkalla ainoan itä-länsisuuntaisen kulkureitin vesistöjen ylitse.

4. Historiallinen tausta

Kirjastonpuiston alueelle ja sen välittömään läheisyyteen kiteytyy suuri määrä Tampereen historiaa. Tammerkosken rannoilla lienee ollut jo kivikaudella ainakin tilapäistä asutusta. Tampereen alueen esihistorialliset muinaisjäännökset sekä

muutamat kivi- ja rautakautiset esinelöydöt kertovat seudun varhaisesta merkityksestä. Historiallisen ajan alkupuolella Tammerkosken liikenteelliset, kaupalliset ja viljelylliset edellytykset tekivät Tammerkosken länsipuolella sijainneesta Kosken kylästä yhden seutukunnan pääkylästä. Tammerkosken kannas on tunnettu historiallisella ajalla ennen kaupungin perustamista mylly- ja markkinapaikkana.

Tampereen kaupunki kaavoitettiin paikalla sijainneen Tammerkosken kartanon alueelle. Kaupungin ensimmäisessä tonttijaossa Kirjastonpuiston alueella sijainneen tontin numero 1 sai Abraham Häggman, joka alkoi harjoittaa tehdastoimintaa. Nykyisin Tammerkoski ja Kirjastonpuisto ovat tärkeitä osia Tampereen keskustan tehdasmiljöötä. Kirjastonpuisto on myös osa valtakunnallisesti merkittävästä kansallismaisemasta. Kirjastonpuiston hoidettu puistoalue muodostaa vastakohtan koskelle ja rakennetulle kaupunkiympäristölle. Tammerkosken länsirannalla sijaitseva Kirjastonpuiston alue on historiansa aikana kokenut useita muutoksia ja nykyisen muotonsa se on saanut 1920-luvulla (Donner 2005: 48).

5. Käytetyt menetelmät

Inventoinnissa Kirjastonpuiston aluetta tarkasteltiin aikaisempien tutkimusten, paikallishistorioiden, historiallisten karttojen sekä maastohavaintojen perusteella. Inventoinnin pohja-aineistoksi Tampereen kaupungin suunnittelupalveluista saatiin nykyisen kaava-kartta aineiston päälle valmiiksi asemoituja historiallisia karttoja. Osassa karttoja tarkennettiin kartan asemointia inventointialueen osalta.

Inventoinnin esi- ja jälkitöiden yhteydessä tutkimuksessa käytetyt kartat asemoitiin nykyisten karttojen päälle ”MapInfo 8.0” ja ”Adobe Photoshop Elements” ohjelmien avulla. Inventointialueen pohja- ja suunnittelukartat saatiin Tampereen kaupungin vihersuunnittelusta maisema-arkkitehti Ranja Hautamäeltä ”.dxf”-tiedostoina, jotka muutettiin Mapinfo –tiedostoiksi. Inventoinnissa käytetty historiallinen kartta-aineisto oli rasterimuodossa.

Maastossa pintahavaintoja voitiin tehdä koko puiston alueella. Tosin havaintojen teko 1900-luvun alkua vanhemmista kohteista oli mahdotonta, koska koekuoppien kaivaminen ja havaintojen varmistaminen muutoin kaivamalla ei ollut mahdollista. Vanhojen karttojen sekä tutkimuskirjallisuuden perusteella puiston alueella mahdollisesti sijaitsevat muinaisjäännöskohteet paikannettiin maastossa maaston topografian perusteella. Käytännössä historiallisen ajan kylätontille, markkinapaikalle

ja kartanon rakennuksille sopivaa maastoa oli Tampereen teatterin, Vanhan Kirjastotalon ja Keskustorin kirkon läheisyydessä.

Tutkimuksen pohjakarttoina käytettiin Tampereen kaupungin kartta-aineistoja. Tutkimuksen P ja I koordinaatit on ilmoitettu YKJ (KKJ-3) järjestelmän mukaisesti. Z – koordinaatti on arvioitu kaavakartan korkeustietojen perusteella. Tutkimuksen yhteydessä ei löydetty muinaisjäännöksiin liittyviä esineitä. Tutkimuksen yhteydessä kuvatut digitaalikuvat ja mustavalkovalokuvat on taltioitu Pirkanmaan maakuntamuseon kokoelmiin.

6. Inventointikohteet ja havainnot

Esihistoriallinen aika

Kivikausi

Tammerkoskesta ja sen rannoilta on löytynyt kolme kivikautista irtolöytöä. Kaksi löydöstä, kivikirves (O II M 2) ja poikkikirves (O II M 3), on Tampereen tyttölyseon kokoelmissa. Jouko Räty (1971-1972: 61) arvelee, että nämä löydöt ovat peräisin Tammerkosken rannalla sijainneesta kivikautisesta asuinpaikasta. Mahdolliset asuinpaikkalöydöt on löydetty Tammerkosken rannalta perustusta rakennettaessa sorakerroksesta. Kivikirves ajoittuu vasarakirveskulttuurin aikaan ja poikkikirves kampakeraamiselle ajalle tai sitä myöhemmäksi (Salo 1988: 147). Kolmas irtolöytö on löytynyt Tammerkoskesta kosken perkaamisen yhteydessä vuonna 1898. Kyseessä on keskentekoinen kourutaltta (KM 3596). Kyseessä on mahdollisesti vesiuhuri (Salo 1988: 147).

Rautakausi

Tammerkosken rannalta ei tunneta rautakautisia esinelöytöjä. Lähin paikannettava rautakautinen esine on Näsilinnankadun varrelta vuonna 1934 löydetty keihäänkärki, joka ajoittuu 1000-luvulle (Salo 1988: 96). Esihistoriallisista koskeen liittyvistä muinaisjäännöksistä on syytä mainita Tammerkosken niskan Myllysaarella vielä 1860-luvulla sijainneet kaksi lapinrauniota (Salo 1988: 150).

Historiallinen aika

Kulkureitit ja Tammerkosken silta

Tammerkosken kylä oli liikenteellisesti erinomaisella paikalla. Yleensä Ylä-Satakunnassa 1560-luvulla liikkuneet ratsumiehet liikkuivat reittiä Liuksiala (Kangasala) – Pirkkala – Karkku (Vammala). Todennäköisesti Tammerkoski ylitettiin aluksi lautalla Ratinan kohdalta, mutta liikenteen vilkastuttua kosken yli on rakennettu silta. Hieman nykyistä Hämeensiltaa pohjoisempaan sijainnut silta on todennäköisesti rakennettu jo keskiajalla. Silta mainitaan ensimmäistä kertaa vuonna 1556, mutta se on mahdollisesti rakennettu aiemmin keskiajalla. Harjutie Tammerkosken kautta on ollut vilkkaassa käytössä, mikä näkyy mm. siinä, että siltaa piti kunnossa koko kihlakunta. Vuonna 1556 sakotettiin Tammerkosken sillan huonosta kunnosta kaikkia Tammerkosken jakokunnan isäntiä nimismiestä lukuun ottamatta (Rasila 1988: 320; Suvanto 1988:277, 278).

Isonvihan aikana lokakuussa 1713 alussa Kostianvirran taistelun jälkeisessä perääntymisessä Ruotsalaisten joukkojen komentaja Armfelt antoi polttaa Tammerkosken ylittäneen vanhan sillan (Rasila 1988: 345). Sodan jälkeen silta rakennettiin uudelleen vanhalle paikalle, mutta vuonna 1781 kuningas määräsi, että kun silta tulee uudistettavaksi se tulee rakentaa suoraan linjaan torin poikki tulevan kadun kanssa. Uusi silta rakennettiin nykyiselle paikalleen 1800-luvun alussa (Rasila 1988: 506).

Tammerkoskessa tiedetään olleen siltoja Kirjastonpuiston kohdalla nykyisen Hämeensillan pohjoispuolella aina 1500-luvulta lähtien. Siltojen mahdollisesti säilyneistä rakenteista ei voitu tehdä havaintoja, koska vesi virtasi vuolaana koskessa ja kosken rannat olivat voimakkaasti rakennettuja. Pitäisin kuitenkin mahdollisena, että varhaisista silloista voisi olla säilyneitä rakenteita nykyisen Hämeensillan pohjoispuolella kosken pohjalla. Tammerkosken ylittäneiden siltojen mahdollisesti säilyneet rakenteet olisi hyvä tarkastaa ja mahdollisesti myös kartoittaa kosken veden ollessa matalalla.

Kuva 1. Näkymä Vanhan kirjastotalon pohjoispuolelta kohti Tammerkoskea. Tällä kohtaa lienee kulkenut Tammerkosken 1600- ja 1700-luvuilla ylittänyt silta. Kuvaaja: Kalle Luoto (PMM/KuYY). Raportin digitaalikuva 21.

Kosken kylä

Keskiajalla Tammerkosken alue on kuulunut Satakunnan maakunnan Pirkkalan pitäjään. Pirkkalan pitäjä mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1374. Pirkkalan pitäjä oli jaettu neljään vero- eli neljänneskuntaan. Mahdollisesti vanhan eräomistuksen perusteella Messukylän neljännekseen liitettiin Tammerkosken jakokunta (Suvanto 1988: 163, 167).

Suvannon mukaan on todennäköistä, että tärkeiden koskien rannat ovat jääneet rautakaudella asuttamatta. Vasta keskiajalla niiden partaalle on syntynyt uudiskylä. Seppo Suvanto (1988: 187) arvelee Tammerkosken kylän syntyneen 1100- tai 1200-luvulla. Tammerkosken jakokunnan kaikki talot olivat 1500-luvulla verotalonpoikien hallussa. Tämä poikkeaa muista Pirkkalan ja lähikuntien merkittävien koskien rannoista, joissa rälssimiehet tai kirkko omisti merkittäviä alueita. Suvannon mukaan kosken itärannan kylät olisivat joko kirkon tai mahtavien rälssimiesten perustamia. Tammerkosken länsirannan asutus on syntynyt varhaiskeskiajalla ylemmältä taholta johdettuna toimenpiteenä. Kosken omistuksesta käyty kamppailu johti lopulta siihen,

että Tammerkosken jakokunta oli puhtaasti talonpoikainen (Suvanto 1988: 187, 188; 1973: 214).

Ensimmäiset kirjalliset maininnat Tammerkosken kylässä asuneista henkilöistä ovat 1400-luvun alusta. Vuoden 1405 oikaisukäräjien lautakunnan jäsenenä ollut Matts af Koskis lienee ensimmäinen nimeltä tunnettu kylän asukas. Vuoden 1540 maakirjassa Tammerkosken rannalla sijaitseva kylä tunnetaan nimellä "Koskis". Vuonna 1544 maakirjaan on kylän nimeksi kirjoitettu Tamberkoski. Tämän nimen rinnalla esiintyvät myöhemmin 1500-luvulla myös Tammerkoski ja Tammerforss. Kosken kylässä oli vuonna 1544 viisi veronmaksajaa: kaksi Vainista, kaksi Kurista ja Heikki Kuotti. Verotietojen perusteella Kuotti edusti varallisuudeltaan keskitasoa Vainisten ja Kuristen ollessa varakkaita. Vuoden 1571 hopeaveroluettelon mukaan Vainisilla oli Pirkkalan suurin karjavarallisuus (Suvanto 1988: 200). Suomen asutuksen kyläluettelossa, joka kuvaa asutuksen tilaa 1560-luvulla, on Tammerkosken kylään merkitty kuuluvaksi viisi taloa (Suomen asutus 1560-luvulla, kyläluettelot (1973): 107)

Tammerkosken kylän tarkkaa sijaintia ei tiedetä, koska varhaisimmat kartat alueesta ovat vasta kartanokaudelta. Suvanto pitää todennäköisenä, että Vainisen nimismiestalo on sijainnut lähellä kosken ylittänyttä siltaa. Hänen mukaansa Vainisten talo olisi sijainnut suunnilleen nykyisen vanhan kirjastotalon kohdalla (Suvanto 1988: 202; 1973: 213, kartta). Vainisten nimi on pysynyt muistissa, sillä muutamia vuosia sitten Kirjastonpuiston nimi yritettiin muuttaa Vainisenrannaksi (<http://www.tampere-seura.fi/tampere/Vaini.html>) .

Käräjäpaikka siirtyi Tammerkosken kylään 1530-luvulla. Vainisten talo pysyi käräjäpaikkana aina kesään 1615. Lisäksi tiedetään, että Juhana-herttua yöpyi Satakunnan kiertueellaan 1550-luvun lopulla Tammerkosken kylässä (Suvanto 1988:277, 278, 285, 287, 292). Tammerkosken kylässä alkoi 1630-luvulla kehitys, joka johti kylän häviämiseen noin 15 vuodessa. Tammerkosken nimismiestalo kirjattiin 1600-luvun puolivälissä autiotiloihin (Suvanto 1988: 302).

Kosken kylästä saattaa olla säilyneitä rakenteita Kirjastonpuiston alueella. Alueen myöhempi maakäyttö on saattanut tuhota osia kylätontista, mutta erityisesti vanhan kirjastotalon läheisellä puistoalueella saattaa olla jäljellä jäänteitä Kosken kylän rakenteista. Kylän mahdollinen sijainti ja raja-alue on syytä tarkistaa puiston alueella tehtävien maankaivutöiden yhteydessä.

Markkinapaikka

Maaseudulla kaupankäynti oli 1800-luvulle saakka keskitetty laillisille markkinapaikoille ja tiettyihin päiviin. Tavallisesti markkinapaikoille pääsi sekä maantietä että vettä pitkin. Useimmiten markkinapaikka oli yleensä kuiva ja tasainen kenttä esimerkiksi joen rantatörmällä.

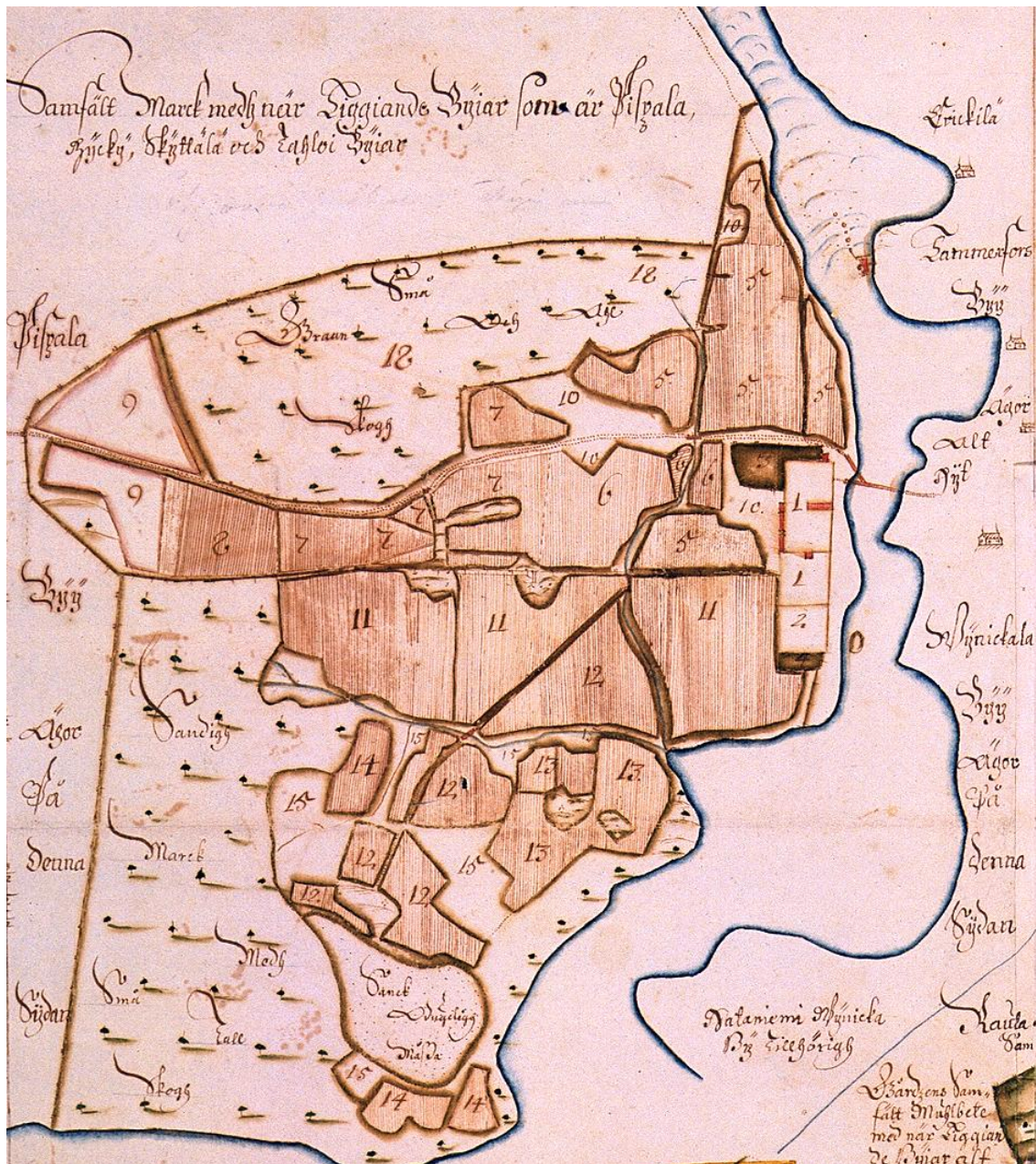
Laillisia markkinoita on Tammerkoskella pidetty jo ennen 1600-lukua. Pietari Brahen (1600-luku) aikaisen markkinapaikan on arveltu sijainneen Tammerkosken rannalla suunnilleen myöhemmän kirkon paikalla mäen korkeimmalla kohdalla. Asiakirjoista tai vanhoista kartoista ei selviä markkinapaikan tarkkaa sijaintia. Todennäköisesti tällä paikalla sijaitsi markkinapaikka vuoteen 1708 saakka, jolloin markkinapaikka siirrettiin porilaisten entiselle markkinapaikalle Harjuun (Rasila 1988: 321, 322).

Markkinapaikkaan ei välttämättä kuulu kiinteitä jäännöksiä, joten markkinapaikka saattaa olla paikannettavissa maakerroksissa säilyneiden, markkinatoiminnasta kertovien esinefragmenttien avulla. Inventoinnin yhteydessä rajattua aluetta voidaan pitää soveliaaksi sijainniksi markkinapaikalle. Markkinapaikan sijainnin selvittäminen vanhan kirjastotalon ympäristössä vaatii tarkempia maastotutkimuksia.

Tammerkosken kartano

Uusi aikakausi Tammerkosken rannoilla alkoi 1637 kun kylään perustettiin kartano. Tammerkosken seudun taloja oli sodan takia joutunut kruunulle ja vuonna 1637 kaksi Tammerkosken kylän kruunulle joutunutta taloa, Kuotti ja toinen Kurisen taloista, annettiin majuri Göran Svinhufvudin palkkataloksi. Tammerkosken kartanon varsinaisesti loi Ernst Johan Creuz. Vuonna 1649 hän sai lahjoituksena tiloja Messukylän Takahuhdistista sekä kolme Tammerkosken taloa, kahden Svinhufvudille kuuluneen lisäksi toisen Vainisen taloista. Myöhemmin hän lisäsi tiluksiaan, minkä seurauksena Tammerkosken kylästä muodostui tilakokonaisuus. Kartanon synnyn yhteydessä hävisi ns. vanha Tammerkosken kylä, mutta myöhemmin nimi siirtyi käsittämään kosken itäpuolisen alueen. Vanhin Tammerkosken aluetta kuvaava kartta on maanmittari Olof Mörthin piirtämä kartta vuodelta 1696 (ks. seur. sivu), jolloin kartano oli jo muutaman vuosikymmenen ikäinen. Vuonna 1753 Tammerkosken isännäksi tuli Hans Henrik Boije. Boijen aika teki kartanosta kaupungin (Rasila 1988: 329, 331, 332). Suuren Pohjan sodan (v. 1700-1721) aikana Tammerkosken kartano toimi hetken Suomen hallinnollisena keskuksena, kun Venäläisten joukkojen ylipäällikkö Golitsyn sijoitti päämajansa kartanoon (Rasila 1988: 346).

Vuoden 1696 kartasta nähdään, että kartanon rakennukset olivat umpipiharyhmänä lähellä siltaa. Kartanon itäpuolella näkyvässä sillassa on haara, joka johti liikenteen miespihan ohi kulkevalle maantielle. Kartanon päärakennus oli miespihan keskellä pääty kohti koskea. Miespihan eteläpuolella oli karjapiha ja sen takana vielä kaalimaa. Kartanon pohjoispuolella oli humalatarha. Erillisiä rakennuksia oli paljon, mutta mikään kartta ei ilmoita niiden täsmällistä sijaintia (Rasila 1988: 336, 337).

Kuva 2. Ote Olof Mörthin vuonna 1696 laatimasta Tammerkosken kartanon kartasta. Karttamerkinntä Rasilan (1988: 335) mukaan: 1. miespiha, 2. karjapiha ja karjahuoneet, 3. humalatarha, 4. kaalimaa, 5. pohjoiset pellot hyvää savimultaa, 6. heikosti kasvavaa hiesusavimaata, 7. hietamultamaata, 8. ohutta hietamaata, 9. heinämaata, 10. heinämaakappaleita, 11. savimaata, 12. liejusavimaata, 13. savi- ja hiekkamaata, 14. hiekkamaata, 15. kovamaisia niittyjä. Lisäksi karttaan on merkitty jauho- ja sahamyly kosken länsirannalle sekä syöttöhaka (18.). Kartan lähde: http://www.nic.funet.fi/pub/sci/geo/carto/vanhatkartat/maakirjakartat/highres/h/h8_4_1-2_2.jpg. Kuvan kartta ei ole mittakaavassa.

Vuonna 1948 ilmestyneessä Tampereen Rakennusmestariyhdistyksen 50-vuotis muistojulkaisussa (Tiitola 1948: 15) mainitaan, että Tampereen perustamisen aikoihin Tammerkosken säteritilan päärakennus sijaitsi Sumeliuksen ja Tempon talojen kohdalla Keskustorin ja Tammerkosken välissä ja vanha päärakennus Vanhankirkon mäellä, oletettavasti siis nykyisen Kirjastonpuiston alueella. Tiitolan (1948: 15) mukaan ”Kirkon torni kuuluu olevan tämän rakennuksen alla sijainneen kellarin kohdalla. – Taitaa kellari vieläkin olla siellä eheänä salaperäisenä muistomerkkinä muinaisilta ajoilta.” Tämä tieto tukee olettamusta, että Vanhankirkon ympäristössä saattaa olla jäänteitä Tampereen kaupunkia edeltävistä rakenteista ja rakennuksista. Kartan muinaisjäännösrajaus on tehty historiallisen karttamateriaalin ja maastohavaintojen perusteella.

Kuva 3. Tampereen kaupungin keskusta-alueen kuvaavan peruskartan päälle on sijoitettu Tamperetta vuonna 1758 kuvaava kartta (Donner 2005: 4). Tammerkosken kartano kuvan keskellä Tammerkosken rannassa. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Ei mittakaavassa.

Kalastamot

Vuonna 1466 Tammerkosken ja Messukylän kylillä oli Tammerkosken kalastamosta yhteisesti kaksi kolmannesta ja Takahuhdin kylällä kolmannes. Talonpoikainen kalastuskäytäntö lienee ollut Tammerkoskessa niin vakiintunut, että ristiriitoja ei ollut. Vuosina 1568 ja 1573 Tammerkosken kalastusoikeus oli annettu viidelle talolliselle,

todennäköisesti Tammerkosken taloille. Varhaisin kalastusta varten rakennetuista padoista on ilmeisesti peräisin vuodelta 1554 (Suvanto 1988: 187, 281, 282).

Myllyt

Tammerkosken myllyosuuksista tiedetään olleen riitaa 1400-luvun puolivälissä. Riidasta säilyneen selostuksen perusteella tiedetään koskessa sijainneen ainakin kolme myllyä. Epävarmaa on myllyjen sijainti. Ilmeisesti yksi myllyistä on ainakin ollut Myllyniemellä nykyisen sähkölaitoksen paikalla. Kun myllyjen verotus alkoi v. 1585 oli myllyjä yhdeksän. Vuonna 1696 Tammerkoskessa oli useiden kylien myllyjä. Maanmittari Olof Mörtin vuoden 1696 kartassa näkyvät Pispalan ja Hyhkyn myllyt olivat mahdollisesti olemassa jo 1500-luvun lopulla, vaikka tarkastusasiakirja ei niitä mainitsekaan. Kruunun ja kirkonmyllyt rakennettiin kosken partaalle 1500- ja 1600-luvun vaihteessa (Suvanto 1988: 173, 174, 283; 1973: 228).

Kirjallisten lähteiden perusteella Tammerkoski on toiminut pitkään tärkeänä myllykoskenä, joten on mahdollista, että kosken pohjalla on säilynyt jäänteitä varhaisista myllyistä. Mahdollisesti säilyneiden rakenteiden tarkastus on syytä suorittaa kosken veden ollessa matalalla.

Tampereen kaupunki (1799 -)

Tampereen kaupunki perustettiin Kustaa III:n käskystä vuonna 1779 Tammerkosken kartanon maille. Tammerkosken kartano oli yhteistaloudessa Hatanpään kartanon kanssa ja sen tiloissa asui vain kourallinen ihmisiä. Myllyjen lisäksi 1700-luvulla Tammerkoskella oli salpietarilato sekä kartanon tarpeisiin tiilitehdas ja kalkkipolttimo (Rasila 1988: 379).

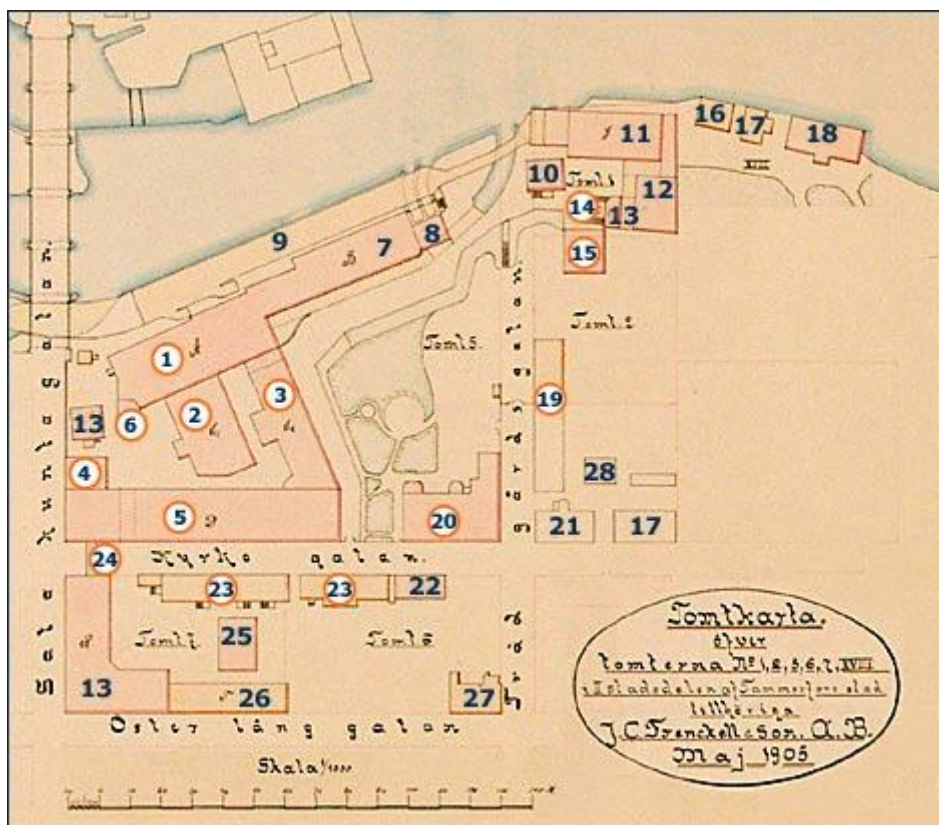
Erik Edner (1718-79) esitti ensimmäisenä julkisuudessa kosken käyttämistä teollisuuden käyttövoimana (Rasila 1988: 382, 383). Kaupungin ensimmäisessä kaavassa Kosken rantaan jäi vesilaitosten perustamista varten varattua vapaata aluetta (Rasila 1988: 424). Ensimmäinen Tampereelle perustettu tehdas oli paperitehdas. Kosken partaalla toimi myös tiiliruukki ja viinanpolttimo. Finlaysonin tehdas perustettiin vuonna 1820.

Teollisuuslaitokset

Maaherra Fredenschöld jakoi Kauppakadun, vanhan maantien ja kosken rannan tontit kauppiaille ja henkilöille, jotka aikoivat hyödyntää vesivoimaa. Tontin nro 1 sai haltuunsa Abraham Häggman, joka oli ilmoittanut rakentavansa vesilaitoksia. Hän

perusti rantaan paperitehtaan, joka myöhemmin siirtyi Frenckellin haltuun (Rasila 1988: 425). Kirkkotontin ja tontin nro 1 välisen tontin (nro 2) sai haltuunsa vuonna 1799 Tampereelle muuttanut proviisori Johan Henrik Långhjelm. Hän perusti apteekin ja sai myöhemmin koko läheisen koskenrannan puutarhakseen (Rasila 1988: 490).

Häggmannin jälkeen paperiruukin omistajana oli Hatanpään kartanon omistaja Lars Gustaf Lefrén ja myöhemmin hänen leskensä aina vuoteen 1832 asti. Silloin tehtaan osti Johan Cristoffer Frenckell. Paperitehdas sai nimen J.C. Frenckell & Son. Kosken rannalle nousi uusi kolmikerroksinen Frenckellin paperitehdasrakennus vuonna 1840. Tampereen kaupunki osti tehdasalueen vuonna 1928 ja seuraavana vuonna paperitehtaan toiminta päättyi (<http://inter9.tampere.fi/tehdas/akseli/koski/frenckel/frenckel.htm>).

Kuva 4. Kartta Frenckellin alueesta vuonna 1905. Kartan kohteet: 1 Hollanteri ja lumppujen lajittelu, 2 Konesali, 3 Konesali, 4 Lajittelu- ja pakkausosasto, 5 Kalanteri ja lajittelu, 6 Vesitorni, 7 Konesali ja hollanteri, 8 Sähkölaitos, 9 Vesiruuhi, 10 Remmiverstas, 11 Hioketehdas, 12 Vanha pannuhuone, 13 Varasto, 14 Savupiippu, 15 Uusi pannuhuone, 16 Suuli, 17 Asuintalo, 18 Makasiini, entinen Tampereen Sähkön höyryvoimala, 19 Temperi, 20 Kontori- ja asuinrakennus, 21 Lukusali ja asuintalo, 22 Verstas, varasto, 23 Asuinrakennukset, 24 Silta, 25 Vaakarakenus, 26 Pakari, 27 Teknisen johtajan talo, 28 Olkienleikkaushuone. Kartta ei ole mittakaavassa. Kuvan ja tietojen lähde: <http://inter9.tampere.fi/tehdas/akseli/koski/frenckel/frkartta.htm>

Paperitehdas

Tampereen ensimmäisen teollisuusmiehen, Abraham Häggmanin, alkuperäisenä tarkoituksena oli perustaa koskenrannan tontille vaskipaja, värjäämö, paperitehdas, suurimomylly ja saha. Vuonna 1785 luvan sai vaskipaja, värjäämö ja paperitehdas. Vuonna 1793 mainittiin koskenrannassa toimivan paperitehdas ja vaskipaja (Rasila 1988: 512, 513). Ruotsi vallan päättyessä 1808 kaupungin ainoa tehdas oli Häggmanin perustama paperitehdas (Rasila 1988: 511). Häggmanin paperitehtaan koskessa oleva ränni oli niin pitkä, että kosken keskiputoukseen ei muita tehtaita mahtunut (Rasila 1988: 542). Paperitehdas on sijainnut kosken länsirannalla sen keskiputouksen kohdalla. Nykyisin paikalla sijaitsee vuodelta 1876 peräisin oleva kahdeksankulmainen piippu,

Tehdastoiminta on jatkunut pitkään samalla paikalla ja varhaisia rakenteita on todennäköisesti käytetty hyödyksi myöhemmissä paikalla sijainneissa tuotantolaitoksissa. Jos kuitenkin osia esiteollisesta 1700-luvun paperitehtaasta kaivutöiden yhteydessä paljastuisi, on syytä ottaa yhteyttä maakuntamuseoon niiden arvon selvittämiseksi.

Sähkölaitos

Kosken rannassa, vanhan kirjastotalon kohdalla, oli 1800-luvulla kylpylaitos (Hirsijärvi 1946: 180). Huhtikuussa 1890 Oy Sähköä edustaneet yksityishenkilöt A. Fontell, C. G. Blomberg, J. W. Enqvist ja Clayhills pyysivät kaupunginvaltuustolta vuokralle kosken rannalta, nykyisen vanhan kirjastotalon itäpuolelta, purettavan kylpylälaitoksen tonttia. Anojat halusivat rakentaa tontille höyryvoima-aseman. Kesän ja syksyn aikana kohosi paikalle sähköasema ja sadan jalan korkuinen savupiippu (Anttila 1993, 37). Vuonna 1896 laaditussa kartassa sähkölaitos on merkitty kosken rantaan vanhan kirjastotalon itäpuolelle (Tampereen asemakaava, Lambert Pettersson 1896).

On mahdollista, että historiallisia rakenteita on säilynyt, koska puiston alue on säästynyt kaupungin perustamisen jälkeen massiiviselta rakentamiselta. Jos osia sähkölaitoksesta kaivutöiden yhteydessä paljastuu, on syytä ottaa yhteyttä maakuntamuseoon niiden arvon selvittämiseksi.

Kuva 5. Näkymä nykyiseltä Sähkölaitokselta kohti Kirjastonpuistoa, jossa Tampereen ensimmäinen sähkölaitos sijaitsi. Paperitehdas on sijainnut kuvassa lähimpänä näkyvän piipun juurella kosken rannassa. Kuvaaja: Kalle Luoto (PMM/KuYY). Raportin digitaalikuva 36.

Kuva 6. Kirjastonpuisto kesäkuussa 2008. Taustalla Frenckelin alue. Kuvaaja Kalle Luoto (PMM/KuYY). Raportin digitaalikuva 24.

Koskipuiston perustaminen

Kirjastonpuiston varhaisimmat istutukset ovat todennäköisesti peräisin 1800-luvun alkuvuosikymmeniltä. Vuoden 1834 palovakuutusasiakirjan liitteenä olevan kartan perusteella voidaan olettaa, että apteekkari Tennberg avasi oman yksityisen puutarhansa kaupunkilaisten käyttöön. Puiston istutukset sijaitsivat säännöllisissä kortteli-istutuksissa. Mielenkiintoisena yksityiskohtana voidaan mainita kosken partaalla sijainnut huvimaja (Donner 2005: 4, 6).

Kirkon tontille perustettiin yleinen kävelypaikka vuonna 1835. Kirjastonpuiston perustana pidetään kirkon ympärille syntynyttä promenadi-istutusta sekä apteekkarin tontin viljelmiä, jotka liitettiin julkiseen puistoon. Tampereen teatterin paikalla olleet istutukset liitettiin myös osaksi puistoa. Puistoalue on kokenut muutoksia, kun alueella sijainneita rakennuksia on purettu ja uusia rakennettu. Nykyisen puiston perusta on 1920-luvun lopulla kirjastotalon rakentamisen yhteydessä tehdyissä istutuksissa. Samaan aikaan puistoon liitettiin myös Tammerkosken ranta-alueet. Kirjastonpuisto ja Koskipuisto uudistettiin 1930-luvulla. Tällöin Tammerkosken rannoista muodostettiin yhtenäinen kokonaisuus. Kirjastonpuiston vanhimpina osina pidetään kirkon ympäristöä ja kirjastolle johtavaa kujannetta, jotka ovat peräisin 1800-luvun promenadi istutuksista. Rannanpuolella sijaitsevat puuistutukset ja kivikkoympyrä saattavat olla peräisin 1800-luvulta (Donner 2005: 48).

Kuva 7. Kirjastonpuisto kesäkuussa 2008. Taustalla vanha kirjastotalo. Kuvaaja Kalle Luoto (PMM/KuYY). Raportin digitaalikuva 28.

7. Yhteenveto

Kirjastonpuiston alueelle tiivistyy suuri määrä Tammerkosken historiaa. Tammerkosken rannan varhaisin tunnettu asutus on Kosken kylä, jonka perustamisajankohdaksi on paikallishistorioissa arveltu joko 1100- tai 1200 -lukua. Varhaisin kirjallinen maininta kylästä on 1400-luvun alusta. Kosken kylästä ei ole säilynyttä karttamateriaalia ja oletetun kylän ympäristön maisema on muuttunut voimakkaasti kuluneiden vuosisatojen aikana. Kylän sijaintipaikaksi on arveltu Keskustorin kirkon ympäristöä. Kosken kylän sijainnin ja säilyneisyyden tarkempi määrittäminen ilman maaston kaivamista ei kuitenkaan ole mahdollista. On mahdollista, että rakentamattomilla alueilla Kirjastonpuiston alueella ja sen läheisyydessä on säilynyt keskiaikaisesta kylästä kertovia rakenteita ja/tai löytöjä.

Tammerkosken kartano perustettiin Kosken kylän maille 1600-luvun sotien aiheuttaman autioitumisen seurauksena. Vanhimmat kirjastonpuiston aluetta kuvaavat kartat ovat 1600-luvun lopusta. Tammerkosken kartanon alueella muinaisjäännökset tulee ottaa huomioon korjaus- ja kaivutöiden yhteydessä. Muinaismuistolain mukainen rauhoitus koskee myös kartanopuistojen ja –puutarhojen vanhoja maa- ja kivirakenteita. Tampereen kaupunki perustettiin

kartanon maille, jolloin Tammerkosken kartanonpaikalla on symbolista ja historiallista merkitystä myös kaupungin kehityksessä. Tammerkosken kartanon kohdalla kartanon sijainti on arvioitu vuoden 1696 kartan perusteella.

Karttamateriaalin ja maastohavaintojen perusteella Tammerkosken rannassa sijaitseva markkinapaikka on sijainnut osittain myös nykyisen Kirjastonpuiston alueella. On mahdollista, että markkinapaikasta kertovia rakenteita tai esineitä on säilynyt maakerroksissa Kirjastonpuiston alueella.

Kirjastonpuiston alueella sijaitseva muinaisjäännöskokonaisuus Tammerkoski (Koski) käsittää keskiaikaisen kylätontin sekä myöhemmän kartanon ja markkinapaikan. Lisäksi jäännökseen saattaa kuulua Tammerkosken ylittäneen sillan jäännöksiä.

Kirjastonpuiston alueella on myös mahdollisesti säilynyt Tampereen teollistumisen alkuvaiheista kertovia teollisuuslaitoksia. Raportissa on otettu esiin kaksi teollisuushistoriallista kohdetta, joista saattaa olla säilyneitä jäännöksiä Kirjastonpuiston alueella. Lisäksi Tammerkosken pohjassa, uoman reunavyöhykkeessä, voidaan havaita kivirakenteita, joiden tarkkaa sijaintia tai funktiota ei ollut mahdollista selvittää tässä inventoinnissa.

Tampereella 30.9.2008

FM Kalle Luoto

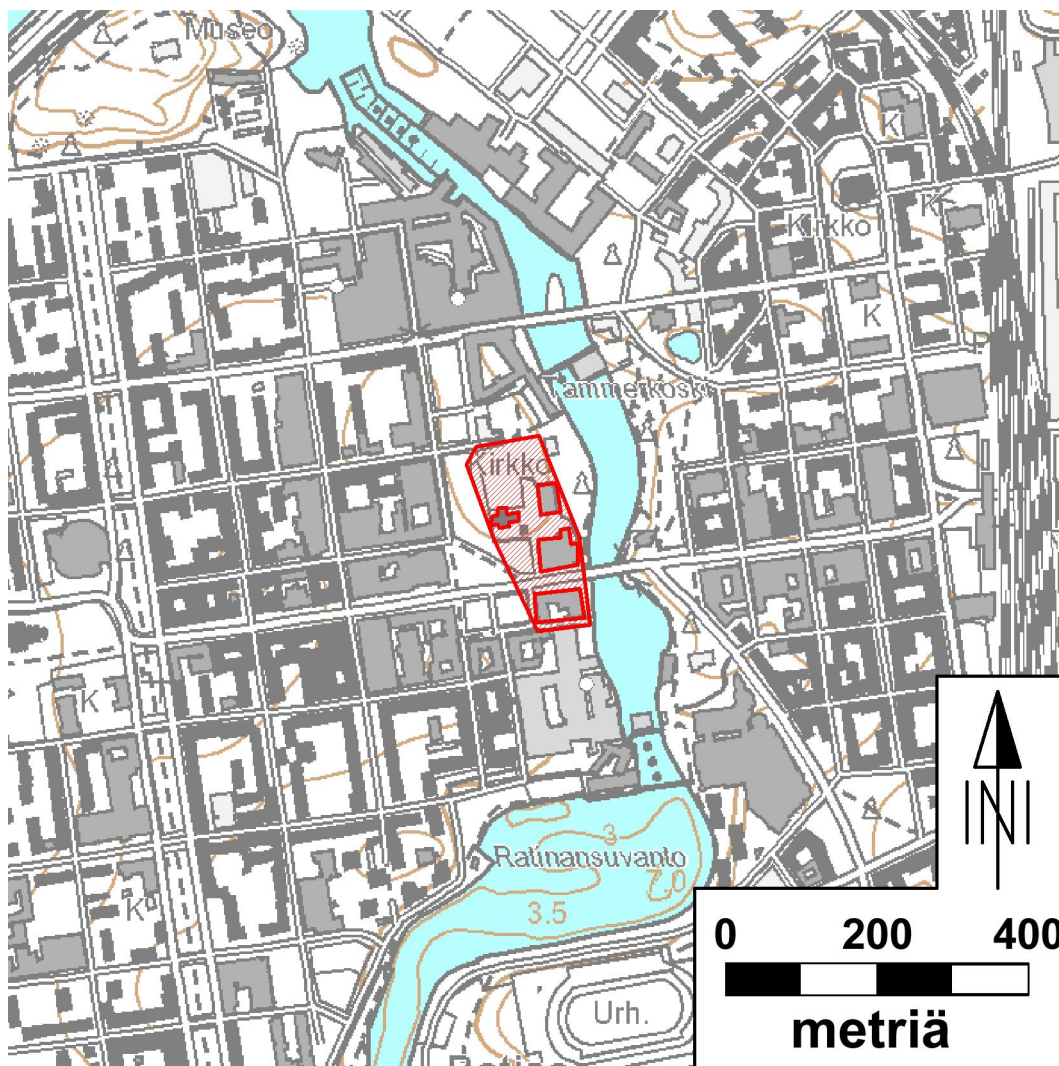
8. Inventointikohteet

8.1. Kiinteä muinaisjäännös

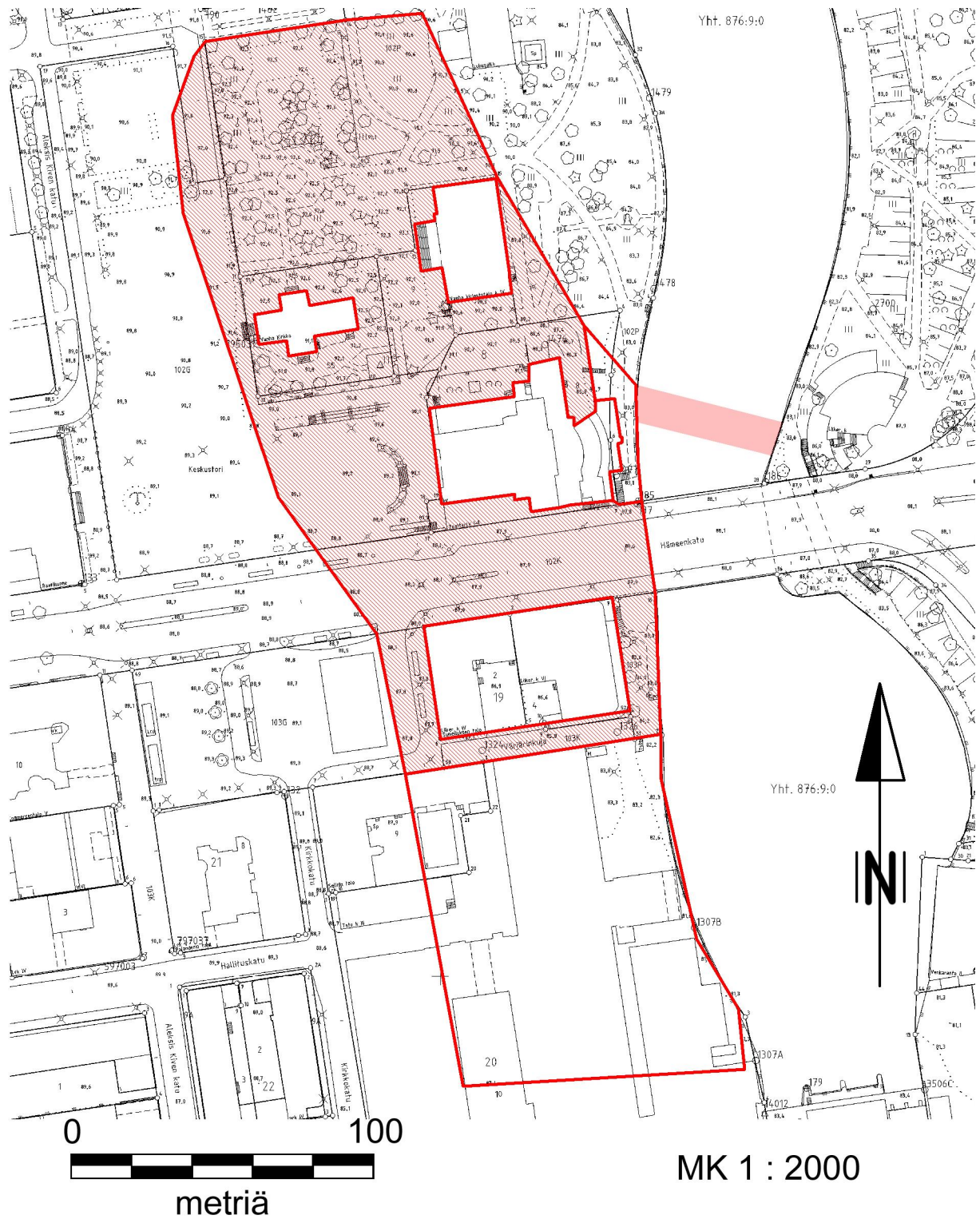
Tammerkoski (Koski) – Muinaisjäännöskompleksi – historiallinen aika

Kunta:	Tampere	Kylä: II kaupunginosa
Muinaisjäännöstyyppi 1:	Asutushistoriallinen	Tyypin tarkenne: kylätontit
Muinaisjäännöstyyppi 2:	Asutushistoriallinen	Tyypin tarkenne: kartanot
Muinaisjäännöstyyppi 3:	Elinkeinohistoriallinen	Tyypin tarkenne: markkinapaikat
Ajoitus:	Historiallinen aika	
Rauhoitusluokka:	-	Lukumäärä: 3
Luokitusehdotus:	2	
Sijainti:	PK 212309 Tampere X: 6821 065 – 6821 325, Y: 2487 400 – 2487 570, Z: n. 90 – 92 m mpy P: 6825 320 – 6825 575, I: 3327 665 – 3327 840	
Aiemmat löydöt:	-	
Inventointilöydöt:	-	
Tutkimukset:	-	
Kiinteistötiedot:	837-102-9903-0 Tampere/ II Kaupunginosan puistot	
Kartat:	MK 1:10000; MK 1:2000	
Kuvat:	Digitaalikuvat: 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28	
Sijainti ja maasto:	Kirjastonpuisto sijaitsee Tampereen ydinkeskustassa. Pitkänomainen puisto rajoittuu länsireunaltaan Keskustoriin ja itäreunaltaan Tammerkoskeen. Pohjoisessa aluetta rajaa entinen Frenckelin tehdasalue ja etelässä Tampereen Teatteri ja Vanha kirkko. Kirjastonpuisto on osa valtakunnallisesti merkittävää kansallismaisemaa.	
Kohteen kuvaus:	Kirjastonpuiston alueella on oletettavasti muinaisjäännöskompleksi, johon kuuluu historiallisen ajan kylätontti, kartano ja markkinapaikka. Tammerkosken länsirannan historiallisen ajan asutus tunnetaan varhaisimmissa lähetissä Kosken kylänä. Myöhemmin paikalle on perustettu Tammerkosken kartano. Paikalla on myös sijainnut markkinapaikka. Puiston välittömässä läheisyydessä saattaa sijaita Tammerkosken ylittäneen sillan jäännös. Kohteita ei voi havaita nykyisessä hoidetussa puistossa. On kuitenkin mahdollista, että historiallisia rakenteita on säilynyt Vanhan kirjastotalon läheisyydessä, koska puiston alue on säästynyt kaupungin perustamisen jälkeen massiiviselta rakentamiselta. Kohteen rajausta perustuu maaston topografiaan ja alueen maankäyttöä koskeviin historiallisiin lähteisiin. Varhaisin kartanoa kuvaava kartta on vuodelta 1696, jota on käytetty hyödyksi alueen rajaamisessa.	
Laajuus:	n. 1,9 ha	
Havainto-		

mahdollisuudet:	Alue oli kesällä 2008 hoidettua puistoa. Koska alue oli puistoa ei pintahavaintoja voitu tehdä. Inventoinnin yhteydessä puistoon ei kaivettu koekuoppia eikä suoritettu pintapöimintää.
Tiedossa olevat maankäyttö-suunnitelmat:	Kirjastonpuiston kunnostus v. 2009 - 2010
Suosittelavat jatkotoimenpiteet:	Maankaivutyön yhteydessä tapahtuva arkeologinen valvonta. Kosken ollessa kuivana olisi syytä tarkastaa mahdolliset Tammerkosken ylittäneen historiallisen sillan mahdolliset jäänteet nykyisen Hämeenkadun pohjoispuolisella alueella.
Lisätietoja:	-
Koekuopat:	Ei koekuoppia
Pintapöimintä:	Ei pintapöimintää
Kirjallisuus:	Rasila, Viljo 1988. Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. <i>Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua</i> (P. Alhonen, U. Salo, S. Suvanto & V. Rasila). Tampere, 315 - 735. Räty, Jouko 1971-1972. <i>Tampereen muinaisjäännökset. Tampereen alueen, paitsi Teiskon kaupunginosa, inventointi</i>. Museovirasto, esihistorian toimisto. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto. Salo, Unto 1988. <i>Tampereen historia I, vaiheet ennen 1840 lukua</i> (Santamäki L, Alhonen P., Salo U., Suvanto S., Rasila, V.). Tampere 53 -160. Suvanto, Seppo 1988. Talonpoikainen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. Teoksessa: <i>Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua</i> (P. Alhonen, U. Salo, S. Suvanto & V. Rasila). Tampere, 163-313). Suvanto, Seppo 1973. Satakunnan historia III. Keskiaika. Pori. Tiitola, Heikki 1948. Tamperetta rakentamassa. Tampereen Rakennusmestariyhdistyksen 50-vuotis-muistojulkaisu. Tampere. s. 15

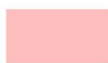
Kartta 3. Kartta inventoinnin perusteella rajatusta muinaisjäännösalueesta Tammerkoski (Koski). Peruskarttaotteen suurennos. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Lisäykset peruskarttaan: Kalle Luoto. Mittakaava 1: 10 000.

Muinaisjäännösalue "Tammerkoski (Koski)",
mahdollisesti säilynyt osa

Muinaisjäännösalue "Tammerkoski (Koski)",
todennäköisesti tuhoutunut osa

Hämeensiltaa vanhemman Tammerkosken yltäneen
sillan oletettu sijainti

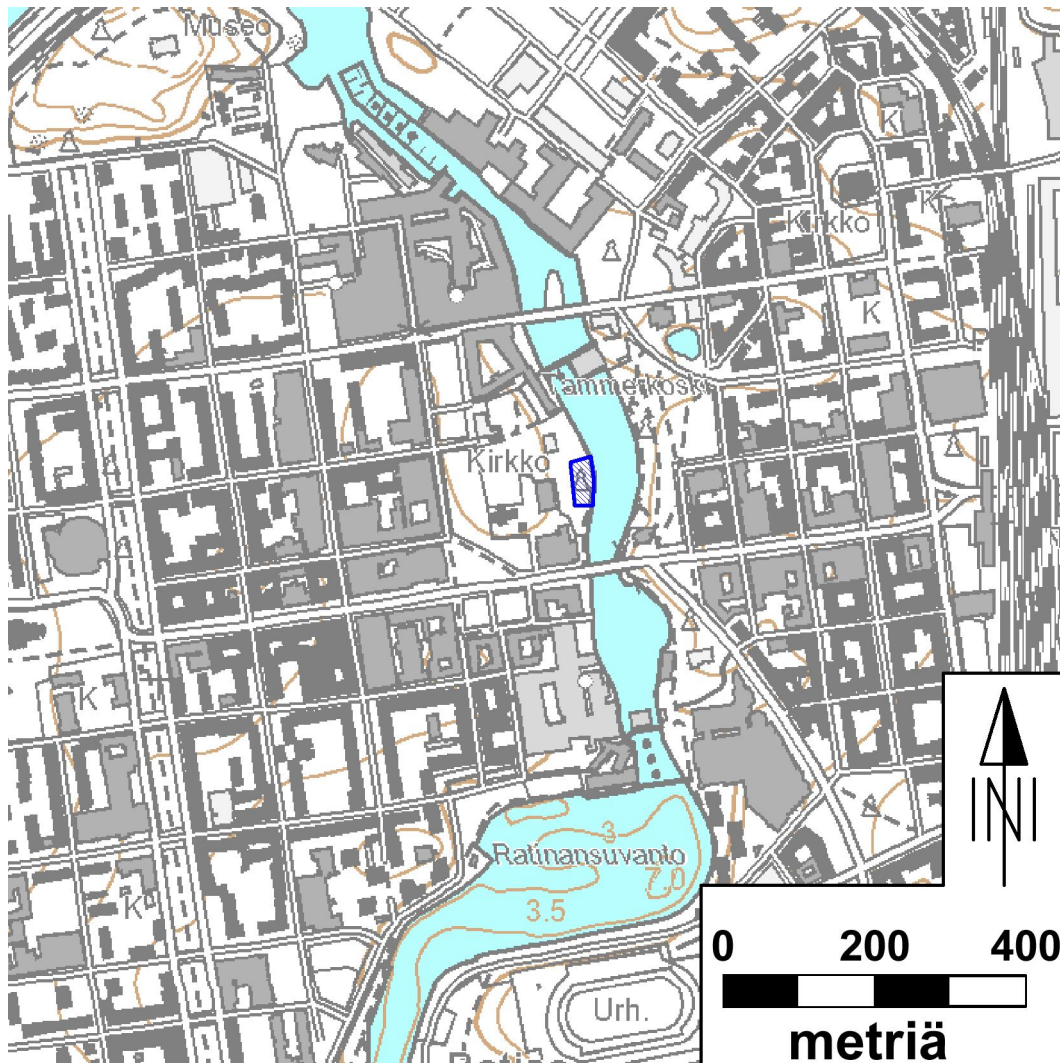
Kartta 4. Kartta muinaisjäännösalue "Tammerkoski (Koski)" sijainnista. Pohjakarttana Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnyt on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 2000.

8.2. Muut inventointikohteet

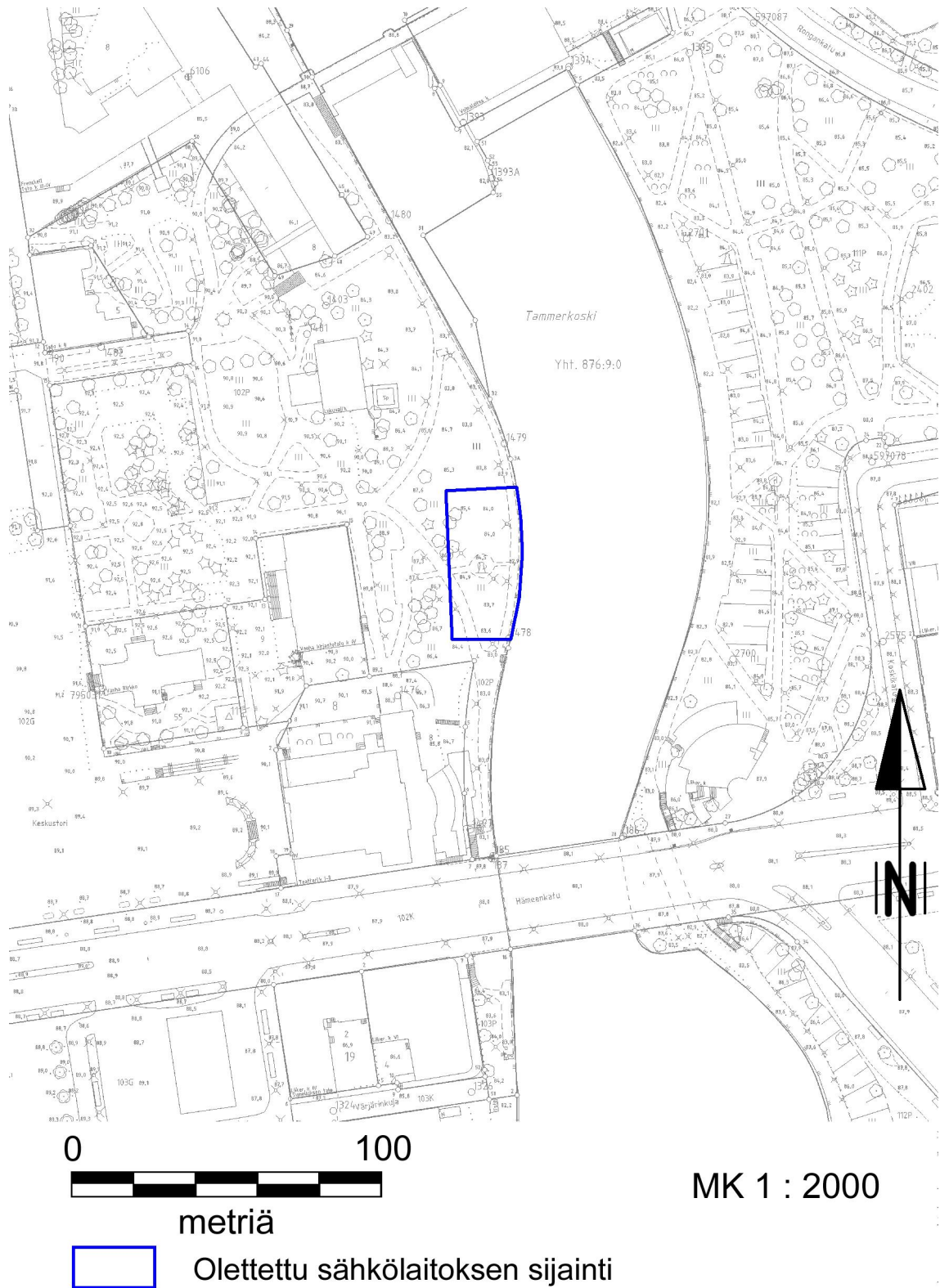
Sähkölaitos – teollisuushistoriallinen – historiallinen aika (1800- ja 1900-luvun vaihde)

Kunta:	Tampere	Kylä:	II kaupunginosa
Muinaisjäännöstyyppi:	teollisuushistoriallinen	Tyypin tarkenne:	sähkölaitos
Ajoitus:	Historiallinen aika, 1800- ja 1900-luvun vaihde		
Rauhoitusluokka:	-	Lukumäärä:	1
Luokitusehdotus:	mahdollinen muinaisjäännös		
Sijainti:	PK 2123 09 Tampere X: 6821 230 – 6821 295, Y: 2487 540 – 2487 575, Z: n. 83 – 86 m mpy P: 6825 475 – 6825 545 , I: 3327 810 – 3327 850		
Aiemmat löydöt:	-		
Inventointilöydöt:	-		
Tutkimukset:	-		
Kiinteistötiedot:	837-102-9903-0 Tampere/ II Kaupunginosan puistot		
Kartat:	MK 1:10000; MK 1:2000		
Kuvat:	Digitaalikuvat: 29, 31, 32, 34, 36, 37		
Sijainti ja maasto:	Kirjastonpuisto sijaitsee Tampereen ydinkeskustassa. Pirkänomainen puisto rajoittuu länsireunaltaan keskustoriin ja itäreunaltaan Tammerkoskeen. Pohjoisessa aluetta rajaa entinen Frenckelin tehdasalue ja etelässä Tampereen Teatteri ja Vanha kirkko. Kirjastonpuisto on osa valtakunnallisesti merkittävää kansallismaisemaa.		
Kohteen kuvaus:	Kosken rannassa, vanhan kirjastotalon kohdalla, oli 1800-luvulla kylpylaitos (Hirsijärvi 1946: 180). Huhtikuussa 1890 Oy Sähköä edustaneet yksityishenkilöt A. Fontell, C. G. Blomberg, J. W. Enqvist ja Clayhills pyysivät kaupunginvaltuustolta vuokralle kosken rannalta, nykyisen vanhan kirjastotalon itäpuolelta, purettavan kylpylälaitoksen tonttia. Anojat halusivat rakentaa tontille höyryvoima-aseman. Kesän ja syksyn aikana kohosi paikalle sähköasema ja sadan jalan korkuinen savupiippu (Anttila 1993, 37). Vuonna 1896 laaditussa kartassa sähkölaitos on merkitty kosken rantaan vanhan kirjastotalon itäpuolelle (Tampereen asemakaava, Lambert Pettersson 1896). Paikalla on sijainnut Tampereen ensimmäinen sähkölaitos. Kohdetta ei voi havaita nykyisessä hoidetussa puistossa. On kuitenkin mahdollista, että historiallisia rakenteita on säilynyt, koska puiston alue on säästynyt kaupungin perustamisen jälkeen massiiviselta rakentamiselta.		
Laajuus:	n. 0,17 ha		
Havainto-			
mahdollisuudet:	Alue oli kesällä 2008 hoidettua puistoa. Koska alue oli puistoa ei pintahavaintoja voitu tehdä. Inventoinnin yhteydessä puistoon ei kaivettu koekuoppia eikä suoritettu pintapöimintää.		
Tiedossa olevat maankäyttö-			
suunnitelmat:	Kirjastonpuiston kunnostus v. 2009 - 2010		
Suosittelavat			

jatkotoimenpiteet:	Paikalla on sijainnut sähkölaitos, josta saattaa olla säilynyt fragmentteja. Mikäli sellaisia tulee esille maata kaivettaessa, Pirkanmaan maakuntamuseoon tulee olla viipymättä yhteydessä.
Lisätietoja:	-
Koekuopat:	Ei koekuoppia
Pintapoiminta:	Ei pintapoimintaa
Kirjallisuus:	Donner, Julia 2005. <i>Koskimaiseman puistot. Koskipuiston ja Kirjastonpuiston historiallinen selvitys</i> (toim. Ranja Hautamäki). Tampereen kaupunki/Vihersuunnittelu. Hirsijärvi, Kyllikki 1946. Kotielämää Tampereella 1800-luvun jälkipuoliskolla. <i>Tampere, tutkimuksia ja kuvauksia</i> III. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja VII. Tampere 1946. Rasila, Viljo 1988. Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. <i>Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua</i> (P. Alhonen, U. Salo, S. Suvanto & V. Rasila). Tampere, 315 - 735. Räty, Jouko 1971-1972. <i>Tampereen muinaisjäännökset. Tampereen alueen, paitsi Teiskon kaupunginosa, inventointi</i>. Museovirasto, esihistorian toimisto. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto. Salo, Unto 1988. <i>Tampereen historia I, vaiheet ennen 1840 lukua</i> (Santamäki L, Alhonen P., Salo U., Suvanto S., Rasila, V.). Tampere 53 -160. Suvanto, Seppo 1988. Talonpoikanen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. Teoksessa: <i>Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua</i> (P. Alhonen, U. Salo, S. Suvanto & V. Rasila). Tampere, 163-313). Suvanto, Seppo 1973. Satakunnan historia III. Keskiaika. Pori.

Kartta 6. Sähkölaitoksen oletettu sijainti. Peruskarttaotteen suurennos. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Lisäykset peruskarttaan: Kalle Luoto. Mittakaava 1: 10000.

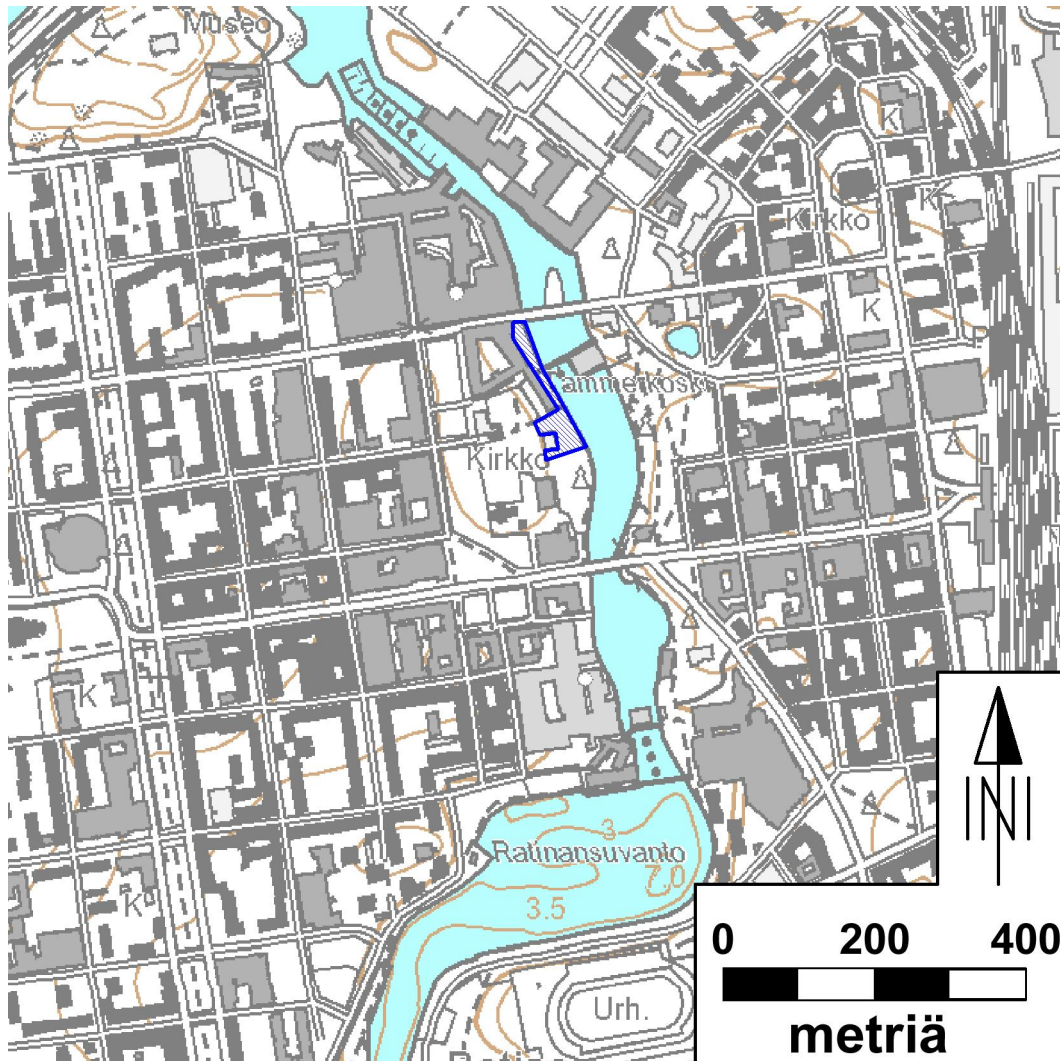
Kartta 7. Kartta sähkölaitoksen oletetusta sijainnista. Pohjakarttana Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnyt on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 2000.

Paperitehdas – teollisuushistoriallinen – historiallinen aika (1700 ja 1800-luvun vaihde)

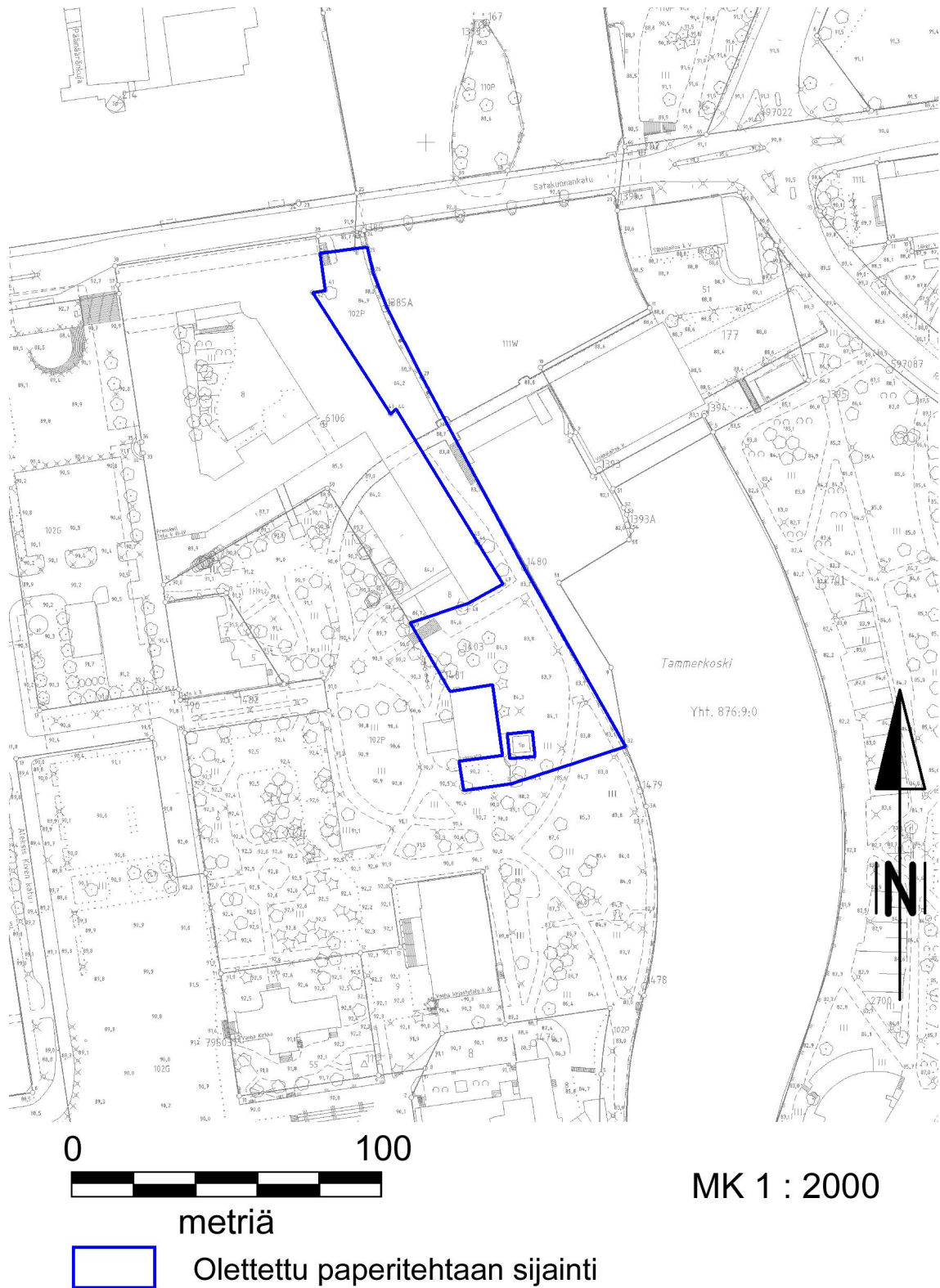
Kunta:	Tampere	Kylä:	II kaupunginosa
Muinaisjäännöstyyppi:	teollisuushistoriallinen	Tyypin tarkenne:	Paperitehdas
Ajoitus:	Historiallinen aika 1700-luvun loppu, 1800-luvun alku		
Rauhoitusluokka:		Lukumäärä:	1
Luokitusehdotus:			
Sijainti:	PK 2123 09 Tampere X: 6821 287 – 6821 470 , Y: 2487 465 – 2487 565, Z: n. 83 – 90 m mpy P: 6825 540 – 6825 720, I: 3327 735 – 3327 845		
Aiemmat löydöt:	-		
Inventointilöydöt:	-		
Tutkimukset:	-		
Kiinteistötiedot:	837-102-9903-0 Tampere/ II Kaupunginosan puistot		
Kartat:	MK 1:10000; MK 1:2000		
Kuvat:	Digitaalikuvat: 29, 31, 32, 34, 36, 37		
Sijainti ja maasto:	Kohde sijaitsee Tampereen Kirjastonpuiston koillisosassa Tammerkosken länsirannalla entisen Frenckellin tehdasalueen itäpuolella.		
Kohteen kuvaus:	Paikalla on sijainnut Tampereen ensimmäinen paperitehdas. Kohdetta ei voi havaita nykyisessä hoidetussa puistossa. Mahdollisesti tehtaaseen kuuluvia rakenteita havaittiin Tammerkosken pohjassa Frenckellin tehdasalueen ja Sähkölaitoksen välisellä vesialueella (ks. raportin kohde Tammerkoski 2). On mahdollista, että historiallisia paperitehtaaseen kuuluvia rakenteita on säilynyt, koska puiston alue on säästynyt kaupungin perustamisen jälkeen massiiviselta rakentamiselta.		
Laaajuus:	-		
Havainto-			
mahdollisuudet:	Alue oli kesällä 2008 hoidettua puistoa eikä pintahavaintoja voitu tehdä. Inventoinnin yhteydessä puistoon ei kaivettu koekuoppia eikä suoritettu pintapoimintaa.		
Tiedossa olevat maankäyttö-suunnitelmat:	Kirjastonpuiston kunnostus v. 2009 - 2010		
Suosittelavat jatkotoimenpiteet:	Paikalla on sijainnut Tampereen ensimmäinen paperitehdas, josta saattaa olla säilynyt fragmentteja. Mikäli sellaisia tulee esille maata kaivettaessa, Pirkanmaan maakuntamuseoon tulee ottaa viipymättä yhteyttä.		
Lisätietoja:	-		
Koekuopat:	Ei koekuoppia		
Pintapoiminta:	Ei pintapoimintaa		
Kirjallisuus:	Donner, Julia 2005. <i>Koskimaiseman puistot. Koskipuiston ja Kirjastonpuiston historiallinen selvitys</i> (toim. Ranja Hautamäki). Tampereen kaupunki/Viandersuunnittelu.		

Hirsijärvi, Kyllikki 1946. Kotielämää Tampereella 1800-luvun jälkipuoliskolla. *Tampere, tutkimuksia ja kuvauksia III. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja VII.* Tampere 1946.

Rasila, Viljo 1988. Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua (P. Alhonen, U. Salo, S. Suvanto & V. Rasila).* Tampere, 315 - 735.

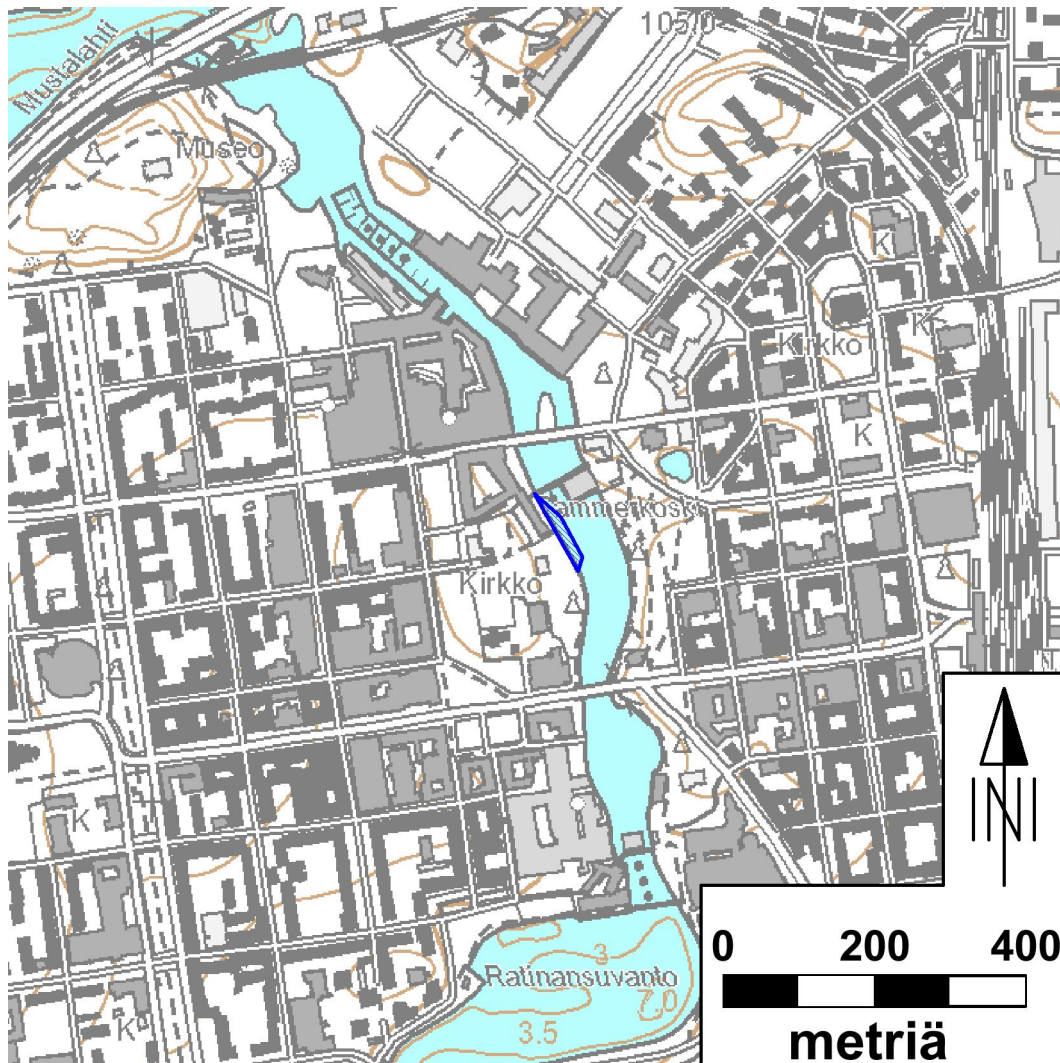
Kartta 8. Paperitehtaan oletettu sijainti. Peruskarttaotteen suurennos. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Mittakaava 1: 10000. Lisäykset peruskarttaan: Kalle Luoto.

Kartta 9. Kartta paperitehtaan oletetusta sijainnista. Pohjakarttana Tampereen kaupungin kantakartta (MK 1:1000). Karttamerkinnyt on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 2000.

Tammerkoski 2– teollisuushistoriallinen – historiallinen aika

Kunta:	Tampere	Kylä:	II kaupunginosa
Muinaisjäännytyystyyppi:	teollisuushistoriallinen	Tyypin tarkenne:	
Ajoitus:	Historiallinen aika		
Rauhoitusluokka:	-	Lukumäärä:	-
Luokitusehdotus:	Suojeltava rakenne		
Sijainti:	PK 2123 09 Tampere X: 6821 355, Y: 2487 353, Z: n. 82 m mpy (arvioitu keskipiste) P: 6825 605, I: 3327 810 (arvioitu keskipiste)		
Aiemmat löydöt:	-		
Inventointilöydöt:	-		
Tutkimukset:	-		
Kiinteistötiedot:	837-102-9903-0 Tampere/ II Kaupunginosan puistot		
Kartat:	MK 1:10000; MK 1:2000		
Kuvat:	Digitaalikuvat: 01, 02, 03, 04, 05, 09, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18		
Sijainti ja maasto:	Tammerkosken uoman alueella, länsirannan välittömässä läheisyydessä.		
Kohteen kuvaus:	Tammerkosken länsirannalta voidaan havaita kosken käyttöön liittyviä kivi- ja sementtirakenteita. Rakenteet liittyvät todennäköisesti alueen teollisuushistoriaan ja ajoittuvat 1800- tai 1900-luvulle.		
Laajuus:	n. 0,15 ha (arvio)		
Havainto-			
mahdollisuudet:	Kohde sijaitsi koskessa vedenpinnan alapuolella. Kohdetta ei ollut mahdollista tutkia tarkemmin inventoinnissa.		
Tiedossa olevat maankäyttö-suunnitelmat:	Kirjastonpuiston kunnostus v. 2009 - 2010		
Suosittelavat jatkotoimenpiteet:	Paikalla on sijainnut Tampereen ensimmäinen paperitehdas ja muita teollisuusrakennuksia. Kohteen tarkempi selvitys ja kartoitus on tarpeellista kosken ollessa kuivana.		
Lisätietoja:	-		
Koekuopat:	Ei koekuoppia		
Pintapöimintä:	Ei pintapöimintää		
Kirjallisuus:	-		

Kartta 10. Kartta inventoinnissa havaittujen vedenalaisten rakenteiden sijainnista Tammerkoskessa. Pohjakartta: digitaalinen kartta PK 2123 09 Tampere (c) maanmittauslaitos, Pisa lupa 020/2006. Mittakaava 1: 10000. Karttamerkinnot on laatinut Kalle Luoto. Mittakaava 1: 10000.

Kuvia havaintokohteesta Tammerkoski 2

Kuva 02

Vedenalaisia rakenteita
Tammerkosken länsirannan
läheisyydessä kosken
keskiputouksen alapuolella.
Kuvassa on havaituista
rakenteista pohjoisempi.

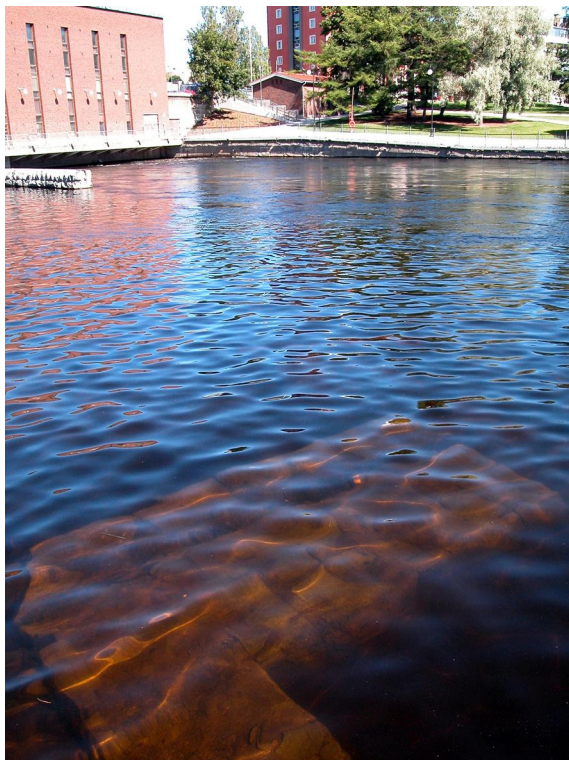
Kuva 04

Vedenalaisia rakenteita
Tammerkosken länsirannan
läheisyydessä kosken
keskiputouksen alapuolella.
Kuvassa on havaituista
rakenteista pohjoisempi.
Rakenteen päälle on hylätty
polkupyörä.

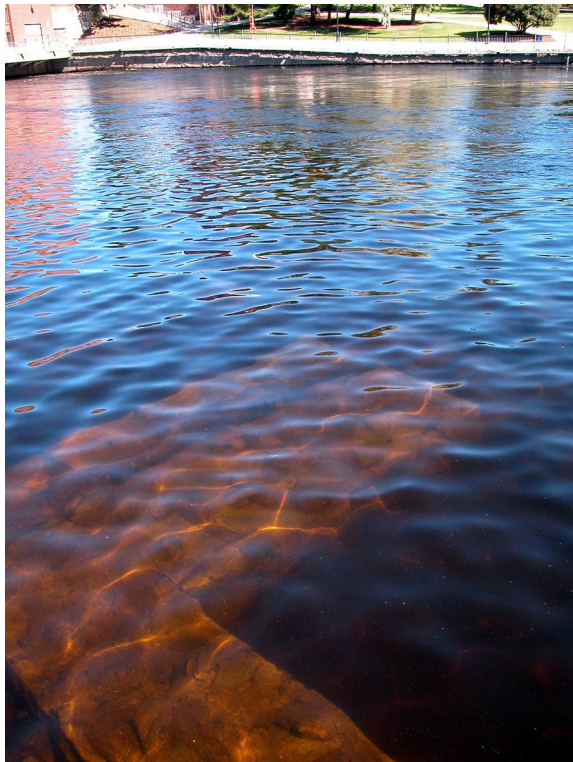
Kuva 05

Vedenalaisia rakenteita
 Tammerkosken länsirannan
 läheisyydessä kosken
 keskiputouksen alapuolella.
 Kuvassa on havaituista
 rakenteista eteläisempi.

Kuva 10

Etualalla Tammerkosken
 pinnanalla historiallisia
 rakenteita, taustalla
 sähkölaitos ja hotelli
 Tammer.

Kuva 11

Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla sähkölaitos ja hotelli Tammer.

Kuva 13

Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla Koskipuisto.

Kuva 15

Etualalla Tammerkosken
pinnanalalla historiallisia
rakenteita, taustalla
Koskipuisto.

9. Lähteet:

Internet:

http://www.nic.funet.fi/pub/sci/geo/carto/vanhatkartat/maakirjakartat/highres/h/h8_4_1-2_2.jpg

<http://www.histdoc.net/kaup1902/tampere.gif>

<http://www.tampere-seura.fi/tampere/Vaini.html>

<http://inter9.tampere.fi/tehdas/akseli/koski/frenckel/frkartta.htm>

Kirjallisuus:

Anttila, Olavi 1993. Valoa, voimaa, vaurautta. Tampereen kaupungin sähkölaitoksen historia 1888 - 1988. Hämeenlinna.

Donner, Julia 2005. *Koskimaiseman puistot. Koskipuiston ja Kirjastonpuiston historiallinen selvitys* (toim. Ranja Hautamäki). Tampereen kaupunki/Vihersuunnittelu.

Hirsijärvi, Kyllikki 1946. Kotielämää Tampereella 1800-luvun jälkipuoliskolla. *Tampere, tutkimuksia ja kuvauksia* III. *Tampereen historiallisen seuran julkaisuja* VII. Tampere 1946.

Rasila, Viljo 1988. Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua (P. Alhonen, U. Salo, S. Suvanto & V. Rasila). Tampere, 315 - 735.

Räty, Jouko 1971-1972. *Tampereen muinaisjäännökset. Tampereen alueen, paitsi Teiskon kaupunginosa, inventointi*. Museovirasto, esihistorian toimisto. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Salo, Unto 1988. Tampereen esihistoria. Tampereen historia I, vaiheet ennen 1840 lukua (Santamäki L, Alhonen P., Salo U., Suvanto S., Rasila, V.). Tampere 53 -160.

Suomen asutus 1560-luvulla, kyläluettelot. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja nro 4. Helsinki 1973.

Suvanto, Seppo 1988. Talonpoikanen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. Teoksessa: *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua* (P. Alhonen, U. Salo, S. Suvanto & V. Rasila). Tampere, 163-313).

Suvanto, Seppo 1973. Satakunnan historia III. Keskiaika. Pori.

Tampereen kaupunki, suunnittelupalvelut 2008. *Tampere, kantakaupungin ympäristö- ja maisemaselvitys*. Tampereen kaupunki, Suunnittelupalvelut, selvitykset ja arvioinnit.

Tiitola, Heikki 1948. Tamperetta rakentamassa. Tampereen Rakennusmestariyhdistyksen 50-vuotis-muistojulkaisu. Tampere.

10. Liite 1: Digitaalivalokuvaluettelo

TAMPERE, KIRJASTONPUISTO

INVENTOINTI 2008

Valokuvat on kuvannut Kalle Luoto. Kuvat on luetteloitu Pirkanmaan maakuntamuseon kulttuuriympäristöyksikön kokoelmiin.

Kuvan numero	Kuvan aihe	Kuvaus suunta	Päivä-määrä	Ku-vaaja
01	Vedenalaisia rakenteita Tammerkosken länsirannan läheisyydessä kosken keskiputouksen alapuolella. Kuvassa on havaituista rakenteista pohjoisempi.	SW	30.7.	KL
02	Vedenalaisia rakenteita Tammerkosken länsirannan läheisyydessä kosken keskiputouksen alapuolella. Kuvassa on havaituista rakenteista pohjoisempi.	SW	30.7.	KL
03	Vedenalaisia rakenteita Tammerkosken länsirannan läheisyydessä kosken keskiputouksen alapuolella. Kuvassa on havaituista rakenteista pohjoisempi.	SW	30.7.	KL
04	Vedenalaisia rakenteita Tammerkosken länsirannan läheisyydessä kosken keskiputouksen alapuolella. Kuvassa on havaituista rakenteista pohjoisempi. Rakenteen päälle on hylätty polkupyörä.	SW	30.7.	KL
05	Vedenalaisia rakenteita Tammerkosken länsirannan läheisyydessä kosken keskiputouksen alapuolella. Kuvassa on havaituista rakenteista eteläisempi.	SW	30.7.	KL
09	Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla sähkölaitos.	SSW	30.7.	KL
10	Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla sähkölaitos ja hotelli Tammer.	SW	30.7.	KL
11	Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla sähkölaitos ja hotelli Tammer.	SW	30.7.	KL

12	Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla Koskipuisto.	WSW	30.7.	KL
13	Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla Koskipuisto.	WSW	30.7.	KL
15	Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla Koskipuisto.	W	30.7.	KL
16	Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla sähkölaitos ja sähkölaitoksen rakenteita.	SW	30.7.	KL
17	Etualalla Tammerkosken pinnanalla historiallisia rakenteita, taustalla sähkölaitos ja sähkölaitoksen rakenteita.	SW	30.7.	KL
18	Näkymä Tammerkosken Kirjastonpuiston puoleisesta rannasta. Kuvan keskellä	NW	30.7.	KL
21	Näkymä Vanhan kirjastotalon pohjoispuolelta kohti Tammerkoskea. Tällä kohtaa lienee kulkenut Tammerkosken 1600- ja 1700-luvuilla ylittänyt silta.	NW	30.7.	KL
23	Näkymä vanhan kirjastotalon luoteispuolelta kohti Vanhaa kirkkoa.	NE	30.7.	KL
24	Kirjastonpuisto. Näkymä Vanhan kirjastotalon luoteispuolelta kohti pohjoista.	S	30.7.	KL
25	Kirjastonpuistoa Vanhan kirjastotalon ja kirkon välillä.	NW	30.7.	KL
26	Kirjastonpuistoa Vanhan kirjastotalon ja kirkon välillä.	NE	30.7.	KL
27	Nykyinen lehtienlukusali.	W	30.7.	KL
28	Yleiskuva Kirjastonpuistosta. Taustalla Vanha kirjasto.	NW	30.7.	KL
29	Tammerkoski nähtynä keskiputouksen päältä kohti etelää. Kuvassa oikealla Kirjastonpuistoa.	N	30.7.	KL
31	Tammerkoski nähtynä keskiputouksen päältä kohti etelää. Kuvassa oikealla Kirjastonpuistoa.	N	30.7.	KL
32	Tammerkoski nähtynä keskiputouksen	N	30.7.	KL

päältä kohti etelää. Kuvassa oikealla Kirjastonpuistoa.

34	Tammerkoski nähtynä keskiputouksen päältä kohti lounasta. Kuvassa oikealla Kirjastonpuistoa.	NE	30.7.	KL
36	Tammerkoski nähtynä keskiputouksen päältä kohti lounasta. Kuvassa oikealla Kirjastonpuistoa.	NE	30.7.	KL
37	Tammerkoski nähtynä keskiputouksen päältä kohti lounasta. Kuvassa oikealla Kirjastonpuistoa.	NE	30.7.	KL